

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 4 Issue 3, p. 1-33, October 2012

**Osmanlı Hariciyesi'nin Hazırladığı “Bahreyn Adaları Meselesi”
Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgecilik’ne Bakış**
*A Look on the British Imperialism through the Perspective of the Ottoman Foreign
Ministry Booklet: “The Issue of the Bahrain Islands”*

Yrd. Doç. Dr. Ramazan BALCI
İstanbul Üniversitesi

Öz

Almanya ve İtalya'nın 1870'lerde İngiltere'ye rakip güçler olarak ortaya çıkmaları üzerine kızışan sömürgecilik mücadelesinde İngiltere bir yandan Hindistan'a giden ticaret yollarını elde tutmak bir yandan da Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak için yoğun çaba göstermiştir. 1880 yılında Mısır'a giren İngiltere, ardından Basra Körfezi'nde kıyısı bulunan Osmanlı tabiiyetindeki yerel emirliklerle ikili anlaşmalar yapmış, daha sonra da himaye hakkı bulunduğunu ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin buralara müdahalesine engel olmuştur. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan “Bahreyn Adaları Meselesi” kitapçığında İngiltere'nin yayılmacı siyaseti üzerinde durulmuştur. Bu kitapçıkta Osmanlı idaresinin karşısına çıkan bölgede Arapların aşiret yapısından kaynaklanan zorluklar anlatılmaktadır. Bu makale İngiltere'nin kullandığı sömürgeleştirme yöntemleri ve merkezden uzak eyaletlerde Osmanlı idaresinin karşı karşıya olduğu zorlukları “Bahreyn Adaları Meselesi” kitapçığının anlatımı çerçevesinde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bahreyn, İngiltere, Sömürgecilik, Arap Aşiretleri, Osmanlı Devleti

Abstract

The emergence of Germany and Italy as rival powers against the British Empire in the 1870s intensified the colonial competition and urged Britain not only to secure the trade routes to India but also to capture lands from the Ottoman Empire. The British Empire invaded Egypt in 1880 and signed bilateral treaties with the local emirates in the Persian Gulf which were under the Ottoman domain. Then, by referring to those bilateral treaties, the British Empire prevented Ottoman interventions in the Gulf emirates. “The Issue of the Bahrain Islands” booklet, prepared by the Ottoman foreign ministry, focuses on the expansionist policy of the British Empire. The booklet narrates the challenges posed to the Ottoman administration by the tribal structure of the Arab tribes. This article examines different types of British colonizing and problems in the distant provinces of the Ottoman Empire within the framework of “The Issue of the Bahrain Islands” booklet.

Key Words: Bahrain, Britain, Imperialism, Arab tribes, Ottoman Empire

A) Giriş

XIX yy. İngiliz siyasetinin en önemli meselesi Hindistan'a giden yolların güvenliğini elinde tutmak ve sömürgelerine kıyısı olan denizlerde üstünlük sağlamaktı. Bunun için İngiltere Kızıldeniz, Umman Denizi ve Basra Körfezi'nde stratejik önemi bulunan noktaları yavaş yavaş işgal etmeye başlamıştı. İngiltere, bir taraftan Rusya'yı Akdeniz'den Hindistan'a kadar giden güzergâhtan uzak tutmak istemekte, diğer taraftan Rusya'dan önce davranarak Kafkasların güneyindeki Osmanlı ve İran'ın petrol bölgelerini ele geçirmeye çalışmaktaydı.

İngilizler Ortadoğu'ya gönderdikleri özel görevliler¹ aracılığıyla petrol, maden ve eski medeniyetlerinden kalma hazineleri araştırmaya koyulmuşlardı. Ortadoğu zenginlikleri ve hammadde potansiyeli konusunda bir rapor hazırlayan Chesney, Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar gidecek bir demiryolu ve telgraf hattının yapılmasını ısrarla istemişti. Çünkü Hindistan'da yaptıkları gibi bölgenin tarihî varlıkları ile petrol gibi hammadde kaynaklarını süratle taşımaları gerekiyordu.²

İngiltere'nin Osmanlı topraklarını fiilen sömürgeleştirme faaliyetleri 1293/1878 Osmanlı Rus savaşından sonra başlar. Savaştan ağır bir yenilgi ile çıkan Osmanlı, Ayastefanos anlaşmasında oldukça ağır teklifler ile karşı karşıya kaldı. Rusların bütün Asya'yı ele geçirmek, Hindistan yolunu kesmek ve İstanbul'u işgal etmek gibi büyük hayaller peşinde koştuğunu değerlendiren İngiltere harekete geçti. İngiliz donanması Rusları İstanbul'dan uzak tutmak için Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek Ayastefanos şartlarını yeniden görüşmek üzere uluslararası bir kongre toplanması çağrısı yaptı.

Aslında İngiltere Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı almanın hesaplarını yapıyordu. 1878 Mayıs'ında İstanbul'a gelen Mösyö Layer, Ayastefanos şartlarını hafifletme adına Balkan hududunu yeniden düzenleme ve doğu sınırları için garantörlük teklif etti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Hristiyan halk için ıslahat yapılacağını ilan etmeli ve Kıbrıs Adası'nın idaresini İngiltere'ye bırakmalıydı.

Rus tehdidinin büyüklüğü karşısında çaresiz kalan Osmanlı hükümeti, İngiliz teklifini kabul etmek zorunda kaldı. İngiltere, Kıbrıs ile çok önemli bir ikmal merkezi elde etmişti. Bu kazanım sonraki işgal adımlarını kolaylaştıracaktı. Sözgelimi Kıbrıs'ın anlaşma usulü ile ele geçirilmesinden sadece iki yıl sonra İngiltere, Vatanîler hareketinin yabancı nüfuzuna karşı başlattığı direnişi bastırmak bahanesi ile Mısır'a girdi.³ Sözde Mısır'ın eski statüsünü iade ettikten sonra geri çekilecekti. Ancak her türlü uluslararası baskıyı Osmanlı topraklarından bir

¹İngiliz "*Palistayın Eksploresin*" şirketi, Filistin'in topografya haritasını çıkarma izni almış Kudüs, Bi'rüsseba ve Gazze civarında 40 yıla yakın bir süre aşiretler arasında çalışmalar yapmıştır. Meşhur casuslardan Edvard Lawrence, şirketin bölgeye gönderdiği teknik heyet arısındadır. Şirketin, Hicaz, Suriye ve Mısır arasında aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma ve Yahudiler için mastır planları hazırlama gibi çalışmalar yaptığına dikkat çeken Enver Paşa, şirkete verilen ruhsatın iptalini istemektedir. Bkz. Ramazan Balcı, *Filistin'de Son Türkler*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2005, s. 104-107.

²Yılmaz Karadeniz, Hidayet Kara, "Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necit Bölgelerinde Osmanlı- İngiliz Nüfuz Mücadelesine Dair Layiha", *History Studies: Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue*, Ekim 2010, s.166.

³ Mısır'da Vatanîler hareketi için bkz. Ramazan Balcı, *Kuşatılmış Vatan, Sultan Abdülhamid ve Mısır*, Yitik Hazine, İstanbul 2011.

kısının işgal edilmesine göz yumarak geçiştirme siyaseti uygulayan İngiltere⁴ 1954 yılına kadar Mısır'dan çıkmadı. İdarî işgal için görevlendirilen Lord Dafrin için nüktedan bir İngiliz gazeteci “*Tunus’un Fransa tarafından münasip olmayan bir şekilde ilhakına karşılık, Mısır’ın usulüne uygun olarak İngiltere’ye ilhaki için şartları hazırlamak*” ifadelerini kullanmıştı.⁵

İngiltere Mısır’a yerleştikten sonra Basra Körfezi ve Kızıldeniz sahillerinde birçoğu Osmanlı tabiiyetinde bulunan yarı özerk emirliklere yöneldi. Bu makale ile bölgeye yönelik İngiliz politikaları, Osmanlı Hariciyesi’nin harpten sonraki barış görüşmeleri için hazırladığı *Bahreyn Adaları Meselesi* isimli kitapçık üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

a) Bahreyn Adaları ve Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu

Adaların önemi coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Bahreyn’in Portekiz, İran, İngiltere ve Osmanlı Devleti ile çok sayıda yerel kabile arasında hiç bitmeyen bir savaşın ana sebebi olması, Basra Körfezi’nin kilit noktalarından birinde yer almasından ileri gelir. *Bahreyn Adaları Meselesi*’nde Bahreyn Adaları hakkında şu bilgiler yer alır: “*Bahreyn Adaları, Basra Körfezi’nin güney sahillerinde bulunan bir kaç adadan ibarettir. İçlerinden biri diğerlerine karşı nispet kabul etmeyecek derecede büyüktür. Uzunluğu on bir, genişliği dört buçuk saatlik bir mesafedir. Cihan Harbi’nden önceki yıllarda nüfusu 25.000 kadar tahmin edilmiştir. Halk Caferi Mezhebine tabidir. Geçim kaynakları sahip oldukları bin civarında gemi ile yaptıkları avcılık ve deniz nakliyatına dayanır. Bahreyn Adaları öteden beri el-Halife ailesine mensup şeyhler tarafından yönetilir.*”

Basra İdare Meclisi üyelerinden Abdurrahman, Bahreyn’i Necit Kıtasının bir devamı sayar: “*Bahreyn coğrafi olarak Necit’i tamamlayan bir parçadır. Ceziretü’l- Arab’ı tamamlayan Basra Körfezinde yer alan Bahreyn adası Necit Kıtası sahilleri ile aynı hizada batısında Katif, güneybatısında Bender Akir ve Kut, güneyinde Katar nahiyeleri vardır. Sahile uzaklığı tahminen 3 ile 20 mil arası değişir. Kıyılar sığ olduğu için büyük gemilerin yanaşması mümkün değildir. Büyüklü küçüklü 70 kadar köyleri vardır.*”

Necit’e bağlı Ahsa sahillerine bitişmek derecesinde yakınlığı vardır. Bu yüzden eskiden Ahsa ve Katif ile birlikte idare edilmiştir. Tarih ve coğrafya kitaplarında Bahreyn denildiğinde bu bölgenin tamamı kastedilir. Bin sene evvel Ceziretü’l- Arap’ta teşkil edilen

⁴ İngiltere, Mısır işgalini sürdürebilmek için 1884-85 tarihli Berlin Konferansı’nda alınan kararlar doğrultusunda Avrupa devletlerini farklı bölgelerdeki Osmanlı toprakları üzerinden tatmin etme siyaseti uygulamıştır. Fransa Mısır meselesinde itaatkâr bir politika izlediği için İngiltere’nin yardımıyla Tunus’un yanında Fas’ı da himayesine aldı. Ardından Tacura ve Madagaskar’a yerleşti. Bu çerçevede Masu’ ile birlikte Kızıldeniz sahilinde bulunan Eritre, Resü’l-Hafun ve Somali İtalyan müstemelekesi yapıldı. (1885-1890)

Heligolant adası ve Zengibar, Alman müstemelekesi yapılırken İngiltere ayrıca yukarı Nil havzasında bulunan Bahru’l Gazal, Kerdifan ve Darfur’da nüfuz bölgesi kurduğunu ilan etti. Kral VII. Edvard’ın Mayıs 1903’teki Paris ziyareti sırasında Delcasse “İngiliz işgaline bir süre tayin olunması yahut bir başka istek ile İngiltere’nin Mısır’daki hareketine engel çıkarılmayacağını” ilan etti. Avusturya’nın Bosna-Hersek’e yerleşmesi ve İtalya’nın Trablusgarp’a tasallutu İngiliz siyasetinin Mısır için verdiği tavizlerin devamı niteliğindedir. Bkz. Ramazan Balcı, *Osmanlı’nın Son Öyküsü*, Nesil Yay., İstanbul 2006, s. 144 vd.

⁵ Ragıb Raif ve Rauf Ahmet, *Mısır Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334, s. 8.

Karamati hükümetinden itibaren Necit'in bir parçası kabul edilen Bahreyn bir zaman sonra idari olarak ayrılmıştır."⁶

Abbasî hilafeti döneminden itibaren Yemen ve Umman Arapları bölgenin ticaretini elinde tutuyor, Afrika, Hindistan, Çin ve Cava Adaları arasında gemi ticareti yapıyorlardı. 1498 yılından itibaren bölgede Portekizliler etkili olmaya başladı.⁷

1515 yılında Hürmüz'ü işgal eden Portekiz kuvvetleri Basra Körfezi'nin kontrolünü ele almışlardı. Aynı şekilde 1521 yılında Bahreyn Hâkimi Mükrim öldürülmüş ve ada vergiye bağlanmıştı. 1529 yılında Bahreyn Hâkimi Bedreddin (Bahaeddin) Portekiz vergisini reddetmiş, Portekiz'in Hindistan Genel Valisi Nuno de Cunha'nın üzerine gönderdiği kuvvetleri de mağlup etmişti.⁸ Bu tarihten kısa bir süre sonra Osmanlı denizcileri körfezde görünecekti.

Bölgedeki hakimiyet yarışında Bahreyn'in önemli bir yeri vardı. Arap Ceziresi ile Irak'ın kesişme noktasında yer alan Bahreyn ve diğer haliç emirlikleri, öteden beri Şarku'l-aksa ile Avrupa'nın irtibata geçtiği bir merkez hükümündeydi. Bölgenin istikrarı üzerinde Portekiz (daha sonra İngiltere), Osmanlı, İran, Umman ve Cezire ülkelerinin bölge halkını oluşturan köklü kabileler ve aralarındaki tarihî ilişkilerin ayrı ayrı etkileri vardı. Bu kabileler arasında Bahreyn'de Âli Halife, Kuveyt'te Âl-i Sabah, Katar'da Âl-i Sâni, Abudabi'de Ebu Felah, Dubayi'de Ebu Felase ve Re's-i Hayme'de Âl-i Cevasim, vs. kabilelerin her birinin ayrı bir devlet olma iddiası vardı. XVIII. ve XIX. yy'ları birbirleri ile savaşarak geçiren bu aileler için kabile bağlarını ve kabile bağımsızlığını koruma, toprak sahibi olmaktan çok daha önemliydi.⁹ Bu karmaşık yapı, Osmanlı'nın merkezden uzak bölgelerde uyguladığı gevşek yönetim tarzı ile birlikte düşünüldüğünde Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesine olumsuz yönde etki edecekti.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden itibaren Kızıldeniz'de görünen Osmanlı gemileri, Müslüman emirliklere himaye sağlamaya başlamışlardı. Daha sonra Gucurat, Delhi ve Katif hâkimleri Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdikleri heyetlerle Portekiz sömürsüne karşı himaye istediler. Kanunî Sultan Süleyman, Mısır Valisi Süleyman Paşa'ya Portekizlileri bölgeden çıkarması için talimat verdi. Bunun üzerine Maskat'ı işgal eden Paşa, Hürmüz Adasını kuşattı. Bundan cesaret alan Maskat halkı sömürgecileri topraklarından kovdular.

Kendi emirliklerini korumak isteyen yerel emirlerin bölgede sık değişen güç dengesine göre taraf değiştirmeleri, sıradan bir olaydı. Nitekim aynı dönemde Portekizlilerden yardım alan Basra ve Maskat'ın eski hâkimleri, Katif'teki Osmanlı kuvvetlerini dağıtmışlardı.¹⁰

Gerek bölgedeki istikrarsızlığa son vermek gerekse Portekizlilere karşı daha sağlam bir yer edinmek isteyen Kanunî, 1546'da İyas Paşa'ya Basra'yı fethetme emri verdi. İyas Paşa, Cezayir Hâkimi Ali b. Ulyan'a yazdığı mektubunda "*Birkaç gün önce Sultanım hazretleri*

⁶ BOA. Y. PRK. AZJ 20/2; 1309/M/1- 17/Ağustos/1890.

⁷ Fuad İshak el- Hurî, *el- Kabile ve'd-Devletü fi Bahreyn*, Ma'hedü İttihad-ı Arabî, Beyrut 1983, s. 37-38.

⁸ Salih Özbaran, "Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay., Mart 1971, nr. xxv, s.51-72.

⁹ el- Hurî, s. 16-17.

¹⁰ Muhammed Hasan el-Aydırus, *es-Siyasetü'l-Osmaniyye Tücahu el-Halîce el-Arabî*, Dâru'l-Mektebî, Abudabi, s. 10-13.

Basra'ya gitmemi ve orayı fethetmemi, oradan Hürmüz'e ve Hindistan'a geçmemi ve yolunu şaşırılmış Portekizlilerle savaşmamı, onların bütün idaresine son vermem ve onları mahvetmemi emretti"¹¹ demektedir. Bu mektuba göre Sultan Süleyman, bölge hâkimiyeti için Basra'yı bir üs olarak kullanmak niyetindeydi. İyas Paşa, Basra'da Osmanlı idaresini kurduktan sonra 1552 yılında Pirî Reis'in donanması bölgeye gönderildi.

Bu tarihten 7 yıl sonra Bahreyn Hâkimi Murad Şah, Kanunî'den himaye talep etti. Bu talep iki ayrı Mühimme kaydında zikredilmekteydi. 28 Zilhicce 966/ 1 Ekim 1559 tarihli 3 Numaralı Mühimme kaydında: "*Bahreyn Hâkimi eskiden beri yüce makamıma kulluk etmekte olup eyaleti sancak olarak kendisine verilmiş idi*" denilmekteydi. Yine aynı tarihte Bahreyn Hâkimi Murad Şah'a yazılan bir hükümde "*memleket ve vilayetin sancak olarak sana ihsan olunup civarındaki beylerbeyi ve diğer asker ve kullarımı senin memleket vilayet ve halkına tecavüz etmemeleri konusunda uyarmıştım*" ifadeleri yer almaktaydı.¹²

Bu hükümlere göre Bahreyn daha önceki bir tarihte Osmanlı himayesine girmiş olmalıydı. Basra İdare Meclisi üyesi Abdurrahman'ın verdiği bilgilere göre, bu tarih birkaç yıl daha önceydi:

"XVI. asırda Kanuni Sultan Süleyman zamanında Basra ve Ahsa vilayetleri Devlet-i Âliye idaresine girdiğinde Bahreyn müstakil olarak kalmıştır. Portekizlilerin Maskad ve Amman taraflarını istila etmeleri ve Hürmüz Boğazı'nı ele geçirmeleri üzerine Bahreyn Hâkimi Murad Şah, Kanunî Süleyman Han'a iltica etmiş ve Devlet-i Âliye'ye katılmıştır.

970/1563 yılında Sultan Süleyman divanından sadır olan özel name ile Bahreyn hükümeti yeniden Murad Şah'a tevcih edildi. Onun vefatından sonra evlad ve ahfadına intikal etmesi şartıyla Şehabeddin Şah'a verildi."¹³

Bu himayeye rağmen Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa, Bahreyn'in Murad Şah'a tevcihinden sonra hükümete sormadan 1559 yılında ada üzerine sefer yapmış, Portekiz ve Acem askerlerinden yardım alan Murad Şah, Paşa'yı ve askerlerini adada mahsur bırakmıştı. Katif Sancak Beyi Sultan Ali Bey'in tavassutu sonrasında sefere katılan 1200 askerden ancak 200 asker silahsız olarak geri dönebildi.¹⁴ Bu olaya işaret eden Mühimme kaydında "*bu şekilde arz-ı ubudiyet eden halka tecavüz edenler azlolunmuştur yerine başka bir beylerbeyi tayin edilmek üzeredir*" denildikten sonra Murad Şah'ın devlete gösterdiği bağlılık ve yakınlıktan bahsedilmiş, kendisinden adada mahsur kalan Osmanlı askerinin tahliyesi için yardım istenmişti.¹⁵

¹¹ Özbaran, s. 55.

¹² Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, TTK Yay., Ankara 2004, s.23.

¹³ BOA. Y. PRK. AZJ 20/2. Şehabeddin Han'a gönderilen menşur-ı hümayun, Feridun Bey, *Münşeatu's-Selâtin*, İstanbul 1284, C. I, s. 610-612'de kayıtlıdır.

¹⁴ Cengiz Orhonlu, "1559 Bahreyn Seferine Ait Bir Rapor", *Tarih Dergisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay, Mart 1967, s.1-16.

¹⁵ Orhonlu, s. 8.

Mısır'ın elde olması ve Basra Beylerbeyliği'nin kurulmasına rağmen bölgede XVI. yy boyunca Portekiz varlığı devam etti. 1581 yılına kadar süren mücadeleler sonrasında Bahreyn ve Maskat Osmanlıların dîni himayeleri altına girmiş oldu.¹⁶

Güçlü aşiret bağlarını koruyan ve Portekizlileri bölgeden uzaklaştıran Arap kabilelerinin her biri bağımsız bir idare teşkili iddiasında bulunmuştu. Osmanlı bölge ile yeterince ilgilenememiş, Necit Kıtası farklı kabilelerinin idaresinde kalmıştı. Bahreyn de aynı şekilde zaman içinde Murad Şah ailesinin elinden çıkıp başka Arap reislerinin eline geçmiş, son olarak Kuveytli el-Halife ailesinin elinde kalmıştı.¹⁷

1800 yılında Maskad Hâkimi Sultan b. Ahmed, Bahreyn'i işgal etmiş, kardeşi Said'i kendi yerine vekil tayin etmişti. Bu gelişme üzerine öteden beri Maskad Hâkimi ile geçinemeyen Suud b. Abdülaziz'e bağlı güçler 1808'de Bahreyn'i istila etti. Bahreyn'i Âli Halife ailesinin elinden alıp Vehhabî topraklarına kattı. Ancak Âli Halife'nin çocukları bu durumu kabul etmedi, Maskad Hâkimi ve sair aşiretlerden aldıkları güçlerle 1810 yılında Vehhabîleri Bahreyn'den çıkardılar.¹⁸ Aynı dönemde Muhammed b. Halife, Osmanlı tabiiyetine girmek istemesine rağmen Şii mezhebinin etkisi altında bulunan şeyhler ve reisler tarafından engellenmişti.

Bağdat Valisi Mehmed Necip Paşa, 1847 yazında Haliç'e bir harp gemisi göndermiş, Bahreyn Şeyhi Muhammed el-Halife'ye bir mektup yazıp onu doğrudan Osmanlı tabiiyetine almak istemişti. Ancak Bahreyn şeyhi Osmanlı baskısını, Osmanlı İngiliz rekabetinden yararlanmak için bir fırsata çevirdi. Hind limanlarındaki Bahreyn gemilerinden alınan vergilerin düşürülmesi için İngiltere ile pazarlık yapmaya çalıştı.¹⁹

Arşiv belgelerine göre bölgenin Osmanlı idaresinde olduğunu gösteren son tartışmalar Ocak 1854-1862 yılları arasında yaşanmıştır. Basra Mutasarrıfı İsmail Ratip önceleri Basra'ya bağlı iken daha sonra Necit şeyhlerine bırakılan Bahreyn'in Faysal Ağa'nın zulmüne maruz kaldığını ve hazineye ait vergileri,²⁰ kendi şahsına harcadığını ileri sürmekte ve Bahreyn'in eskiden olduğu gibi Basra'ya bağlanmasını istemekteydi.²¹

Basra mutasarrıfının yaptığı şikayetlerden haberdar olan Necit Emiri Faysal,²² hac yolunun güvenliği için yaptığı çalışmaları ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını anlattıktan sonra

¹⁶ el-Aydırus, s. 10-13. (Merkezden uzak emirliklerin özerk statülerine 'dini himaye' ismi verilmesi Osmanlı siyasal sistemine göre doğru değildir. R. B.).

¹⁷ BOA. Y. PRK. AZJ 20/2.

¹⁸ Abdurrahim Abdurrahman, *ed- Devletü's- Suudiyyeti'l Ülä*, Mısır 1987; Yusuf İskender Gözüberk, *Arşiv Vesikaları Işığında İlk Vehhabî Devleti*, Marmara Üniv. İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

¹⁹ Mustafa Akil İhak el-Hatib, "et-Tenafüsü'l-Osmanî el-İranî fi Miyahi el-Halic el-Arabî (1829-1885)", *es-Silatü't-Tarihîyyetü Beyne Halicü'l-Arabî ve'd-Devletü'l-Osmaniyye, Nedvetü Re'sü'l-Haymeti et-Tarihîyyetü es-Saniyetü* (10-16 Rebi'ul ahir 1409/ 19-21 November 1988), el- Emaratü'l-Arabiyyetü 2002, s. 148-170.

²⁰ Bahreyn yıllık olarak Necit Kaymakamlığına 10.000 riyal vergi vermektedir. BOA. A.MKT. NZD. 286/87(1275/1858).

²¹ BOA. MVL.272/21;1270/R/14 -14 Ocak 1854.

²² İlk Vahhabî isyanının Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından bastırılmasından (1820) bir süre sonra Suud ailesinden Faysal b. Türkî, Necit Kaymakamı yapıldı 1843. Bahreyn Emirliği kendisine bağlandı. 1865'te vefatına kadar bu görevde kaldı. Kardeşi Abdullah ile

bu talebin reddedilmesini istedi. Bahreyn'deki yeni gelişmelere dair verdiği bilgiler bölgedeki güç dengelerinin kırılmasını göstermekteydi:

“Ceziretü'l-Bahreyn nam mahal dâhil-i me'muriyet-i abîdanem olup el- Halife nam ümeradan anda âba ve ecdadlarından bi't-tarik'ül- niyâbe tarafımdan memur bulunup bu sene-i mübarekte beyhlerinde vuku' bulan niza'a mebnî bir takım reayâ ve fukara dil-gîr olmasun diyerek aralarını bulmak için tarafımdan âdem gönderilmiş ise de nasihat kabul etmeyip bazısı Ebuşehr'de mukim İngiliz konsolosuna düşüp cezire-i mezkureye davet etmesi ile konsolos muma ileyh tarafından bir kat'a gemi gelip cezire-i mezkurede çend gün ikamet edip yine avdet eylemiş, bazıları dahi acem tarafına dehalet etmiş olmasıyla acemden yedine tahrirat verilerek bir takım âdem gelip anda bir bayrak açmış, diğerleri dahi Basra mütesellimine gidip mütesellim muma ileyhden dahi yedine tahrirat olarak biraz âdemler gelmiş olduğundan ahali beyninde ihtilaf vaki olmuştur ...”²³

Emir Faysal Bahreyn'in kendi idaresinde bırakılmasını istemekte ve Mekke Emiri Abdullah,²⁴ bu talebi uygun bulmaktadır. Mekke Emiri, Faysal'ın yazısına eklediği mütalaasında Osmanlı Devleti'nin mülk-i mevrusu olan Bahreyn'e ecnebî müdahalesi, bölgede kendi halinde yaşayan çok sayıda urban kabilesi ve Hicaz halkı üzerinde nice nice fitne kapıları açılacaktır. Bahreyn'in doğrudan Bağdat ve Basra'ya bağlanma çalışmaları yeni kıyl u kâllerin kapısını açacaktır.²⁵

1861 yılında Necit Kaymakamı Faysal b. Türkî ile Bahreyn Şeyhi Muhammed b. Halife arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşti. Muhammed b. Halife, Bahreyn'e Osmanlı sancağı çekti ve Bağdat aracılığı ile 25 Şaban 1278/25 Şubat 1861 tarihinde İstanbul'dan yardım istedi. Sultan Abdülmecid'den (1839-1861) Bahreyn'de yaşanan sorunları çözecek bir heyet gönderilmesini isteyen Bahreyn Emiri, yıllık vergiyi Faysal yerine Bağdat Valiliği'ne vermek istemekteydi.²⁶ Bahreyn şeyhi, Faysal'ın aşırı taleplerinden yakınmakta ve verginin Bağdat'a ödenmesi konusunda ısrar etmekteydi.

Öte yandan Vali Namık Paşa, Bahreyn şeyhleri arasındaki çekişmelerin ve Faysal'ın vergi konusundaki taleplerinin, Bahreyn şeyhini İngiltere'ye yakınlaştırdığını düşünüyordu. Bundan yararlanan İngiltere ve İran, bölgede himaye iddialarını sürdürüyorlardı. Osmanlı himayesinin sürdürülmesi bölgede güçlü bir donanmanın bulundurulmasına bağlıydı. Oysa Bahreyn'e gerektiğinde müdahale etme ve koruma sağlamak için Basra tersanesi yetersizdi. Aradaki uzaklık dikkate alındığında Bahreyn'in Bağdat'a bağlanması yönetim kurallarına

sürekli savaş halinde olduğu için Bahreyn ile yeterince ilgilenemedi. Bahreyn'in İngiliz himayesine girmesinde bu ilgisizliğin rolü vardı.

²³ BOA. A. MKT. UM. 426/63; 7 Safer 1277- 17/Eylül/1868.

²⁴ Şerif Muhammed b. Avn'ın büyük oğludur. 1858 Martında babası ölünce vezirlikle Meclis-i Valây-ı Ahkâm-ı Adliye azası iken Mekke Emirliği'ne tayin edilmiştir. Haziran 1877 tarihinde vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Âlim ve fazıl bir zat idi. Şerifler arasında ilk defa vezaret kendisine verildi. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s.138.

²⁵ BOA. A. MKT. UM. 426/63.

²⁶ Nebil Abdülhay Rıdvan, “Evzau Havle'l- Alakati es-Suudiyye el- Bahreyniyye Hilale'l-Fetreti's Saniyeti min Hükmi'l - İmam Faysal b. Türkî 1843-1865”, *Mecelletü Camiatü Ümmü'l- Kura*, c. XIX/a-42, Ramazan 1428, s. 283-284.

aykırıydı. Bahreyn, Necit'e bağlı kalmalı, Faysal'a nasihat için bir heyet gönderilmeliydi.²⁷ Bahreyn şeyhinin yardım isteği İstanbul'da memnuniyetle karşılanmıştı. Emirü'l-ümera Kaymakam Mehmed Bey, Kapıcıbaşı Abdülkadir Efendi ve Basra mülteziminden oluşan bir heyet Bahreyn'e gönderildi.²⁸

İngilizlerden ayrı olarak İran'ın da Bahreyn üzerinde hâkimiyet iddiası vardı. XVII. yy. da zuhur eden Nadir Şah'ın Basra ve Bağdad üzerine hücumu sırasında Bahreyn bir süre İran'ın idaresine geçmişti. Ancak yerli kabilelerin Portekizlileri tart etmelerinden sonra İran'ın bölgede bir iddiası kalmamıştı. İran ile Osmanlı arasında yapılan anlaşmalarda Bahreyn'e temas edilmemesi bu durumu göstermekteydi.²⁹

Basra Karantina Müdürlüğü'nün verdiği bilgilere göre Bahreyn şeyhinin Bağdat valisine müracaat ettiği günlerde İranlı bir heyet Bahreyn'deydi. "*İngilizlerin sürdüre geldikleri hâkimiyet iddiaları ve baskılarını özel bir elçi ile Bağdat Valisine bildiren şeyh, uzun bir süre istediği cevabı alamayınca İran'a müracaat etmiştir. İran'dan gelen özel elçi ile bir süre görüşen şeyh, Bender Buşehr'in bazı bölgelerinin idaresine bırakılması karşılığında İran tabiiyetine girmesi teklifini reddetmiş, Bağdat'a gönderdiği elçilerin dönüşünü beklemek zorunda olduğunu ileri sürmüştür. Şeyhin tavırlarına kızan İran elçisi Bahreyn'e İran bayrağı çekmiştir.*"³⁰ İran, Bahreyn'in İran'ın bir parçası olduğu ve şeyhinin İran şahı tarafından atandığı iddiasındaydı.

Klasik dönemde Osmanlı yönetimi, merkezden uzak bölgelerde topraklarına kattığı yerlerde oldukça gevşek bir yönetim modeli uygulamıştı. Fethedilen yerler çoğunlukla eski idarecilerin ellerinde bırakılır. Yıllık bir miktar vergi ile padişah adına hutbe okunması bağlılık için yeterli görülürdü. Kendiliğinden devlete bağlılığını bildiren yönetimler için bu hususlar öncelikli olarak geçerli kabul edilirdi. Bahreyn bu tarzda bağlı kabul edilen müstakil bir emirlikti. Doğrudan Bağdat ya da Basra'ya bağlı bir kaza haline getirilmesi çalışmaları, devlet otoritesinin bölgede iyice zayıfladığı bir döneme rastladığı için sonuçsuz kaldı.

b) Bahreyn Meselesinin Ortaya Çıkışı

Bahreyn meselesi, Osmanlı hariciyesine göre İngiltere'nin yaptığı hukuksuz müdahaleler sonrasında ortaya çıkmıştır: 1870 yılı başında Bağdat Valiliği, dört İngiliz gemisinin Bahreyn sularına girdiğini ve Bahreyn şeyhini Bombay'a sürgün ederek yerine yeni bir şeyh tayin ettiği haberini verdi. Bu haber üzerine olay Londra elçiliği aracılığıyla İngiltere'den soruldu. Lord Clarandon, 5 Ocak 1870 tarihinde verdiği cevapta olaydan asla haberi olmadığını ileri sürdü. Clarandon'a göre Bahreyn uzun bir süredir korsanların yatağı haline gelmişti. İngiltere gemileri, korsanları takip etmek için bölgeye girmiş olmalıydı. Lord, İran'ın hükümlanlık iddia ettiğini bildiği Bahreyn Adaları'nın Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ilk defa işitmişti.

²⁷ Zekeriya Kurşun, "el-Osmaniyyun ve Âl-i Suûd fi'l- Arşifi'l-Osmanî (1745-1914)" *Nedvetü Re'sü'l-Haymeti et-Tarihîyyetü es-Saniyetü* (10-16 Rebi'ul ahir 1409/ 19-21 November 1988), el-Emaratü'l- Arabiyyetü 2002, s.123-124.

²⁸ Nebil, s. 284;1276/Z/8- 27/Haziran/1860.

²⁹ BOA.Y. PRK. AZJ 20/2.

³⁰ Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi*, s. 34.

Londra Sefiri, İran'ın Arabistan üzerinde hiçbir zaman hükümlanlık elde edemediğini, Bahreyn Adaları'nın öteden beri Basra Vilayeti'ne bağlı olduğunu, adaların Basra ve Bağdat'ın fethinden bu tarafa Osmanlı idaresinde bulunduğunu İngiliz bakana anlatmaya çalıştı. Bu dönemde İngiltere doğrudan adalar üzerinde bir hak iddiasında bulunmuyordu. Ancak bu adaların Osmanlı toprağı olduğunu da kabul etmiyordu. İngilizlere göre Âli Paşa, 15 Nisan 1871 tarihinde İngiltere Sefareti Baştercümanlığı'na Bahreyn Adaları üzerinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet iddia etmediğini söylemişti. Yazılı bir belgeye dayanmayan bu iddia Osmanlı makamları tarafından sırası geldikçe tekzip edildi.

Konu kendi seyrine bırakılmışken Necit'teki Osmanlı memuru İngilizlerin Bahreyn'de bina yapımına başladıkları ve Bahreyn şeyhinin konağına yirmi kadar asker yerleştirdikleri haberini verdi. Osmanlı makamlarının yaptığı itiraza İngiltere Hariciye Nazırı Lord Granville'nin 8 Ağustos 1872 tarihinde verdiği cevap oldukça esnekti: "*İngiltere hükümeti Basra Körfezi'nde asayişin devam etmesi için yapılan anlaşma ile üzerine aldığı yükümlülüklerle temas etmedikçe körfez konusuna müdahale arzusunda değildir.*"³¹ Osmanlı hükümeti Granville'nin bu beyanatına fazlasıyla güvenmiş, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurmak fikrinde olmadığı düşüncesine kapılmıştı.

Basra'da görev yapan İngiltere konsolosunun, bazı Bahreynlilerin askere alınmasına itiraz etmesi üzerine tartışmalar yeniden başladı. 14 Nisan 1874 tarihli İngiliz notası, Bahreyn üzerinde Osmanlı hâkimiyetini kesin bir dille reddetmekteydi. Askere alınan Bahreynliler daha önce Basra'ya yerleşmiş oldukları için Osmanlı vatandaşı sayılacak, ancak Bahreyn halkına Osmanlı vatandaşı muamelesi yapılması kabul edilmeyecekti.

İngiliz notasının yeni iddiasına göre daha önce Reşid Paşa, Babıâli'nin Bahreynlilere Osmanlı vatandaşı nazarıyla bakmadığına dair Sir Elyot'a teminat vermiş, Bağdat Valiliği'ne bu şekilde talimat verildiğini bildirmiştir. Ayrıca, Bahreyn halkının İngiltere Devleti'nin dostu olan bir hâkimin tebaasından oldukları için gerektiğinde İngiltere konsolosuna müracaat etmeleri halinde kendilerine gereken yardımın yapılacağını eklemiştir.

İngiltere'nin Bahreynlilerin himaye hakkını üzerine aldığını bildirmesi yeni bir problemdir. Londra Sefiri Musurus Paşa'nın girişimleri sonrasında, İngiliz himayesi geçici olarak Osmanlı topraklarına gelen Bahreynlilerle sınırlı tutulmuştur. Bahreyn'de ikamet edenler için himaye söz konusu olmayacaktır. İngiltere 13 Haziran 1874 tarihinde himaye konusunda açıkladığı bu tavrını kısa süre sonra değiştirecektir. 1892 yazında Bahreyn'in İngiltere'nin himayesinde olduğunu ileri süren İngiliz konsolos, halktan alınan vergilerin iade edilmesi için Basra Valiliği'ne müracaat etmiştir. İngiltere'ye yapılan itiraza 11 Kasım 1892'de alınan cevapta himaye konusunda tamamen farklı bir dil kullanılmıştır. "*İngiltere elçisi Bahreyn adasının İngiltere'nin himayesi altında olduğunu Osmanlı hükümetine tebliğ etmeye dair talimat almıştır. Osmanlı Devleti memurlarının Bahreyn halkına ait işlere müdahale etmeleri kabul edilemez.*"³²

İngiltere'nin Bahreyn ile ilgili himaye iddiaları kabul edilmemiş, daha önce bu konuda İngiltere'ye verilen 1872 ve 1874 tarihli notalara işaret edilmiştir. İngiltere ise, Hindistan Hükümeti'nin 1820 senesinden itibaren Bahreyn'i bağımsız bir ülke kabul ettiğini, Bahreyn

³¹ Rumbeyoğlu Fareddin ve Mehmed Nabi, *Bahreyn Adaları Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334, s.4

³² *Bahreyn Adaları Meselesi*, 2-6.

Şeyhi ile anlaşmalar yoluyla elde ettiği haklarından vazgeçmeyeceğini ve Osmanlı Devleti'nin Bahreyn ile ilgili iddialarının kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür.

B) Bahreyn'de İngiliz Varlığı

İngiltere, Basra Körfezi'nde esasen Portekizlilerin boşalttığı yeri doldurmuş 1635 yılından itibaren kuvvetli bir donanma buldurmaya ve körfezde etkili bir siyaset uygulamaya başlamıştır.³³ Önceleri açıkça Osmanlı Devleti aleyhinde bir siyaset uygulamaktan kaçınan İngiltere, XIX. yüzyılın başından itibaren bu siyasetini değiştirecektir. Basra İdare Meclisi üyesi Abdurrahman'ın yaptığı değerlendirmeler, bu değişikliklerin zamanında algılandığını göstermesi açısından önemlidir:

Menfaat-ı zatiyyesinden başka hiçbir ciheti aramayan ve bununla birlikte küçük bir menfaati için en eski dostunun hukukunu bile ayak altına alan İngiltere hükümeti bu yüz seneyi müteceviz devlet-i ebed müddet-i Osmaniye ile olan dostluğunun neye mebnî olduğunu bir çok tarihi hadisede göstermiştir:

Yunanistan'ın istiklali sırasında Yunanlılara yardım etmesi, Rus harbi (1878) sonrasında yapılan anlaşmalarda devletin zararına olacak meselelere destek vermesi, Anadolu'da süre gelen kargaşayı tahrik edenlere kuvvet vermesi, hile yoluyla Kıbrıs'ı zaptettikten sonra Mısır'a fiilen müdahale etmesi, bunlar yetmiyormuş gibi Yemen'de ihtilal hazırlığında bulan asilere silah ve güç vermesi İngiltere'nin Devlet-i Âliye'ye karşı nasıl dost olduğunu gösteren numunelerdir.

Son olarak Aden, Mekla, Şemr, Sur, Ceziretü Ebu Ali, Abudabi, Maskad ve mülhakatını zaptettikten sonra matlubunun itmamı için Necit ve Basra Körfezi'nin nokta-i hâkimesi olan Bahreyn'e müdahale etmiştir.³⁴

Ahmed b. Nasır el- Mübarek'in verdiği bilgilere bakılırsa İngiltere Basra Körfezi'nde bölgenin aşiret yapısından aşırı derecede yararlanmıştı. Aile içi ve aşiretler arası ihtilafları kullanarak bölgeyi kendine bağlamanın yollarını hazırlamıştır:

Bahreyn şeyhi Abdullah'ın ailesi ile biraderi el-Halife'nin ailesi arasındaki "nefsaniyet ve ziddiyet"ten kaynaklanan çatışmalar Bahreyn'in İngiliz hâkimiyetine girmesine yol açmıştır. Aile içinde çıkan kavgada El-Halife tarafı galip gelmiş, Abdullah ailesi ile birlikte Demam Kalesi'nde bulunan Necit Kaymakamı Türkî b. Faysal'a sığınmıştır. Bu tarihe kadar Bahreyn, Necit Kaymakamlığına 10.000 riyal yıllık vergi ödemektedir.

Faysal ile Abdullah'ın kendisini Bahreyn'den çıkarmak için anlaşmış olduğunu düşünen el-Halife, oğlu Ali'yi İngiliz Balyozu Consnam'e göndermiştir. El-Halife, İngiliz balyozuna kendisini Vahhabî Faysal ve Abdullah'ın oğullarına karşı koruması durumunda İngiliz himayesine girmeyi, beş sene müddetle yıllık vergi vermeyi teklif etmiştir. Bu teklifi alan İngiliz balyozu derhal bir harp gemisi ile Demam Kalesi sahiline gelmiş ve kaleyi top ateşine almıştır. Abdullah ateş hattı dışında çöle çekilmek zorunda kalmış, Faysal b. Türkî'den kardeşler arasında aracılık yapmasını rica etmiştir.

³³ el-Aydırus, s. 7-15.

³⁴ BOA. Y. PRK. AZJ 20/2.

Faysal adanın aileler arasında ikiye bölünmesini ve her ailenin yıllık verginin yarısını ödemesini önermiştir. Taraflar bu öneriyi kabul etmiş, aileler Bahreyn'e dönmüştür. 6 yıl kadar idare bu şekilde devam etmiş arada herhangi bir çatışma çıkmamıştır.

Daha sonra Muhammed b. Halife ile kardeşi Ali b. Halife arasında yeniden çatışma çıkmış, Ali b. Halife, İngiliz Balyoz'undan yeniden yardım istemiştir. İngiliz donanmasının yardım için Bahreyn'e geldiğini gören Muhammed b. Halife, Katar'a firar etmiştir. Ali b. Halife kardeşine ait evlerin ve gemilerin yakılmasını isteyince İngiliz Balyoz'u bunu yapabilmesi için Ali'nin kendisine bir senet vermesi gerektiğini ile sürmüştür. Ali b. Halife, Balyoz'un istediği sened ile birlikte yüz bin kron akçe vererek İngiltere himayesine girmiştir. Muhammed b. Halife'nin gemilerini ve evlerini yakan İngiliz Balyoz'u Bender Buşehr'e geri dönmüştür.

Muhammed b. Halife, Kuveyt'e gelmiş daha önce Ali b. el-Halife tarafından Bahreyn'den tard edilen Nasır b. Mübarek ile ittifak ederek Bahreyn'e geri dönmüş, Bahreyn'i aralarında paylaşmış olan Ali b. Halife ve Abdullah'ın ailesini ortadan kaldırmayı başarmıştır. Bu başarıdan sonra Muhammed b. Halife, Nasır ile yaptığı anlaşmayı bozup Bahreyn'in tamamını ele geçirmek istemiştir. Bu durumu anlaşmaya aykırı bulan Nasır, Abdullah'ın oğlu Muhammed ile birleşip Muhammed b. Halife'yi tutuklatmıştır. Bu gelişme üzerine İngiliz Balyozu Pile, Nasır b. Mübarek ve Abdullah'ın oğlu Muhammed'i tebrik için Bahreyn'e gelmiş, daha önce Ali b. Halife ile yapılan anlaşma gereği 100.000 kron akçeyi ödemelerini istemiştir.

Nasır ve Muhammed kendilerinin Devlet-i Âliye tebaasından olup Necit Kaymakamı Faysal b. Türki'ye tabi olduklarını ve bu parayı veremeyeceklerini ileri sürmüştür. Bu cevaba gücenen İngiliz Balyozu Ali b. İsa'yı Bahreyn hâkimliğine getirmiş, Muhammed ve Nasır'dan çatışmalar sırasında telef olan Banyan Kabilesine ait malların iadesini istemiştir. Muhammed'in 'malların Necit Kaymakamı Faysal tarafından alındığını ve oradan talep edilmesi gerektiğini' ileri sürmesi üzerine Balyoz Pile, Muhammed'i görüşme yaptıkları gemiden çıkarıp Bahreyn'e top ateşi başlatmıştır. Birçok masum insan maktul düşmüştür.

Faysal biraderi Suud ile aralarında bir süredir devam eden şiddetli çatışmalar yüzünden yardım gönderememiş, bu fırsattan yararlanan Ali b. İsa, Bahreyn'in tamamını ele geçirmiştir. Bu gelişme üzerine İngiliz Balyozu, Muhammed b. Abdullah ile Muhammed b. Halife'yi tutuklatıp, mahfuzen Hindistan'a göndermiştir.³⁵

İngiltere bölgede güvenliği sağlamak yerine taraflardan biri aleyhine diğerine yardım etmiş, iş başına getirdiği şeyhi kendine bağımlı ve borçlu hale getirmiştir. İngiliz elçinin Ali b. İsa ile yaptığı anlaşmanın ayrıntılarına ileride değinilecektir. Daha önce Necit'te mutasarrıflık yapmış olan İbrahim Paşa'nın verdiği bilgiler Ahmed b. Nasır'ın verdiği bilgileri doğrulamaktadır:

Sevahilde bulunan şeyhler arasında münakaşa ve muhasama vuku bulduğunda Bender Buşehr'de mukim general konsolos, hemen harb gemisi sevk ederek çarpışan taraflardan kendisine dost saydığı tarafı istihzar ve diğer tarafı inkisar ve izmihlale düçar etmektedir. Böylece bir tarafı gönüllü itaatkâr diğer tarafı da kerhen tahakkümü altına almaktadır.

³⁵ BOA. A. MKT. NZD. 286/87.

Bahreyn şeyhi İsa b. Ali'nin cevr ve zulmünden yılmış ve Katar kazasına mülhak Zibare'ye 2000 kişilik aşireti ile sığınmış olan Âl b. Ali aşireti ve reisleri Şeyh Sultan b. Muhammed Selam'ı zorla alıp götürmek için sevk ettiği donanma büyük bir katliam yapmıştır. İngiliz donanması Zibare Limanını 4 gün boyunca kuşatmış, binden fazla gemiyi inci avına çıkartmamış, Katar ve Zibare Halkını dört gün dört gece topa tutmuş, gemilerini yakmış, bini müteceviz insanı katletmiştir. Devlet-i Âliye bayrağı, hükümet konağı, çok sayıda ev ve mescit yerle bir olmuştur. Sonuçta Katar halkından zorla el koyduğu gemilerle Âl b. Ali aşiretini geri Bahreyn'e götürmüştür.

Aşiret reisi Şeyh Sultan b. Muhammed Selam, konsolosun fikirlerine karşı çıkıp Bahreyn'e dönmeyi reddetmiş, 50 nefer ailesini çölde bırakıp Necit'e gelmiş ve yaşananlardan şikâyetçi olmuştur. Daha sonra Basra'ya geçmek için Katif Limanından bir yelkenli ile hareket ettiği sırada yine İngiliz Konsolos ve Bahreyn Şeyhinin ifsadı ile Re's-i Tennur'a vardığında Avamire Aşireti tarafından katledilmiştir. Olayla ilgili evrak Katif mahkemesine iletilmiştir.

Bu olaydan sonra İngiliz Konsolos, Katar Kaymakamı Casim b. Muhammed Sanî'ye 30 bin Rupiye ceza yazmış ve aşağıdaki tehdit dolu mektubu bırakmıştır;

"Bahreyn'in emn ü asayişini ihlal eden iğtişâşâtın asıl muharriki olduğu tahakkuk ettiğinden ibreten li's-sâirîn mücazat olarak 30.000 Rupiye ceza istihsaline karar verilmiştir. Binaenaleyh iş bu mektubumun yedinize vüsulu tarihinden itibaren bir maha kadar meblağ-ı mezkurun tediyesini size ihtar ederim.

Müddet-i mu'ayenede meblağ-ı mezkurun ifâ edecek olduğunuz halde Bahreyn aleyhine niyet-i husumetle tecemmu' edip kraliçe hazretlerinin vapurları tarafından müsadere edilen ve el-ân emrim tahtında Bahreyn'de mevkufl bulunan takriben ... aded Katar kayıkları salıverilerek size ve yahud ta'yin edeceğiniz vekillere teslim edilecektir.

Balada beyan olunan 30 bin Rupyenin müddet-i mezkurede teslim olunmadığı halde mezkur sefayin fevren tahrib ve ihrak olunacağından ta'limât-ı muktaziye iş bu denizde ser zabıt bulunan zata emr olunduğunu size kat'iyen beyan ederim

Birkaç güne kadar Katar sahilinde Değre Karyesine uğrayacağımdan görüşmek isterseniz sizi ma'al-memnuniye kabul ederim. 17 Şubat 1295 tarihinde Pazartesi gününde Değre'ye muvasalatım me'muldür. Beni görmek isterseniz orada bulunmanız, bazı esbabdan naşi tehhür eder isem orada intizar eylemeniz lazımdır."³⁶

Bu mektuptan sonra İngiliz konsolos daha önce Umman ve Bahreyn şeyhleri ile yaptığı sözde himaye anlaşmalarının bir örneğini Şeyh Casim es-Sani'ye göndermiştir. Benzeri bir anlaşmanın imzalanması halinde Değre'ye gelmesine gerek kalmayacağını bildirmiştir. Şeyh Casim bu teklifi reddetmiş, Osmanlı Devleti'nden kendi hukukunun korunmasını istemiştir. İbrahim Paşa'ya göre gerekli tedbirler alınmaz ve padişahın hukukunu çiğneyen konsolosun hareketlerine engel olunmaz ise Şeyh Casim'in uzun süre İngiliz baskılarına direnmesi söz konusu değildir.

İngiltere İran'ın Bahreyn üzerindeki himaye iddialarını reddettiği gibi, Emir Faysal'ın Necit'e ve Bağdat Valisi Mithat Paşa'nın doğrudan merkeze bağlama girişimlerine de körfezde

³⁶ Bu tehdit dolu mektupların bir kısmı layihaya ek olarak sunulduğu zikredilmesine rağmen dosyada bulunamamıştır. BOA. BEO. 796/59642 nr.1; 1314/M/6 - 7 Haziran 1896.

bulundurduğu kuvvetli donanması sayesinde engel olmuştur.³⁷ Adayı gayr-ı resmi himayesi altında tutmuş, Bahreyn şeyhine her türlü tehdide karşı korunacağı teminatını vermiştir.

İngiltere üstün deniz gücü ile sağladığı hâkimiyeti, Osmanlı Devleti'ne resmî yoldan teyit ettirmek için fazla aceleci davranmamıştır. Konu ile ilgili bütün yazışmaların Osmanlı Devleti'nce başlatılması bu durumun bir göstergesidir. İngiltere'nin resmî belge yerine seyahatname notlarına ve siyasî ajanların istihbarat bilgilerine dayanarak Osmanlı iddialarını reddetmesi, benzer şekilde işi hafife almanın bir ifadesidir. Tartışmaların yoğunlaştığı 1908 yılında Hariciye Nezareti'ne gönderilen iki sayfalık rapor bu açıdan dikkat çekicidir:

Bizim görüşümüze göre Mithat Paşa tarafından vuku bulan sevkîyat-ı askeriyeden mukaddem, Arabistan sevahilinde hükümet-i Osmaniye'nin vücuduna delalet edecek hiçbir alamet, hiçbir me'mur-ı fi'lî veya gayr-ı fi'lî, hiçbir hâkimiyet veya eşkâl mevcut değil idi. Katar'ın zaman-ı mezkuredeki halini irae etmek için Hindistan'da müstahdem, bir bahriye zabitanın (bir diplomat veya meslek me'muru değil) 21 Ağustos 1829 tarihli raporundan ve tarihî hem asr diğer bazı raporlardan müstahreç delaleti cami olarak ber vech-i âti bazı fıkraları derc ve tahrir eyleriz;

Tarih-i mezkurede İngiltere hükümetiyle Devlet-i Osmaniye arasında hiçbir mesele mevcut olmadığına nazaran vezaif-i adiyelerinin ifası esnasında baz'ı Bahriye zabitanı tarafından yazılan salifü'l-beyan raporların münderacatı bi-tarafane olmak lazım geleceği cay-ı ihtardır.

Yüzbaşı J.B. Brokes, 21 Ağustos 1829 tarihli raporunda tafsilat-ı âtiyeyi i'ta ediyor: el-Bedâ'a (el-Beyda)'da ahali balıkçılardan mürekkeptir Bahreyn'in tebaasıdır. Havaile mevki'î Bahreyn'e tabidir. Ruvais ahali Bahreyn'in tebaasıdır. Jossfee, bir küçük köy olup Bahreyn'e aittir. Hûr Hassan, Bahreyn'e aittir. Feynaka, Bahreyn'e aittir. Zibara ahali Bahreyn'in tebaasıdır. Karden Adası, Bahreyn'e aittir. Zahmuyne adası ahali Bahreyn şeyhinin hükümetini tasdik ederler.

Atideki fıkralar da aynı zamanda yazılmış diğer raporlardan istihraç edilmiştir. 1827 senesinde Bahreyn'e merbut Beda'a ahalisinden Ubeyd tarafından bir def'a korsanlık îka' edilmişti. 1828 senesinde Beda'a reisi yerliden biri aleyhine bir cinayet irtikâb ettiği cihetle mâ fevki Bahreyn reisi tarafından haps olunmuş idi.

Dersaadet'te ismi ma'ruf olan Yüzbaşı Kimbell (muahharan General Sir Arnold) 1 Kanun-i Sani 1854 tarihinde fikarat-ı âtiyeyi yazmıştı: Bahreyn reisi müstakildir. Bahreyn bu isim tahtında ma'ruf iki adadan ve bu adaların bulunduğu körfezin karşısında Hûru'l- Adid mevkiine kadar olan sahil kısmından ve Re'sü't-Tennur burnunun diğer cihetinden müteşekkildir. Bahreyn'e tabi Katar sahilinin ahalisinin miktarına gelince suret-i sahîhada tayin olunamaz. Bahreyn Hâkimi 29 Kanun-ı Evvel 1843 tarihli bir mektupta şöyle yazmıştır. Bunun için Katar'da sakin olana teba'am istifa eylemişlerdir.

İngiltere Hükümetinin ma'lumat-ı resmîyesine nazaran Bahreyn ve Katar'ın mevkiî ber vech-i âtidir:

³⁷ İsmail Ahmed Yağî, *Siyasetü Mithat Paşa Vali-i Irak el-Osamî Tücahü el-Halc el-Arabî 1869-1872, es-Silatü't-Tarihîyyetü Beyne Halicü'l-Arabî ve'd-Devletü'l-Osmaniyye, el- Emaratü'l-Arabiyyetü 2002, s. 30-47.*

Müstakil bir kabile XVIII. asrın nısf-ı ahirinde Bahreyn'den Acemleri tard ederek orada yerleşmiş ve oranın hâkimi olmuşlardır. 1851'de Emîr-i Vahhabî, Beda'a'da vali sıfatıyla yerleşmiş ve Bahreyn Adalarını işgal ile tehdid eylemiştir, lakin aynı sene zarfında akd-ı musalaha ve Beda'a şehri Bahreyn Adaları resine iade edildi. Bahreyn Hâkimi ile Katar tevabii arasında zuhur eden ihtilafât 1868 tarihinde İngiltere'nin müdahalesi ile hall olmuştur.

Yine mezkûr sene zarfında İngiltere Hükümeti ile el-Katar şeyhi Mehmed b. Sâni arasında bir itilaf akd olunmuştur. Mithat Paşa'nın sevkîyat-ı askerîyesinden haber alınınca Dersaadet'te İngiltere sefiri bizzat 3 Nisan 1871 tarihinde Sadriazam nezdinde protesto etmiştir. Sadriazam tarafından bi'l-mukabele verilen te'minât-ı sariha, İngiltere hükümetini memnun etmiş. Ve teminat-ı mezkûre Server Paşa'ya vaki olan bir tebliğinde bu teminattan bahs etmiş, Mithat Paşa da i'tiraz eylememiş. Hükümet-i Osmaniye tarafından dahi buna i'tiraz olunmamıştır.³⁸

İngiltere Bahreyn'in Osmanlı idaresine asla girmedığı tezini işlemiş, Portekizlilerin adadan çıkarılmasından sonra kalan tarihi boşluğu, İran hâkimiyeti iddiasıyla tamamlamıştır:

"XVI. Asırda Portekizlilerin etkili olduğu Bahreyn, 1622'den 1782 yıllarına kadar İranlıların idaresi altında bulunmuştur. Zibare Arapları İranlıları tard etmiş, 1801 tarihinde Maskad imamı tarafından zapt olunmuştur. O dahi Utrabi ve Vahhabî aşiretleri tarafından tard ve ihraç olunmuş nihayet Vahhabîlere vergi vermek üzere adanın idaresi Utrabi aşiretinde kalmıştır. 1817 tarihinde Bahreyn Şeyhi 'cezire halkının İranlılarla aynı mezhepten oldukları için İran Şahını daima kendi reisleri gibi tanıdıklarından' bahisle Vahhabîler aleyhine Şahdan yardım talep etmişti.

1817 tarihinde İbrahim Paşa'nın 'adanın terkini, vergi verilmesini, istihkâmların kendisine teslim edilmesini' istediği haberleri üzerine bu talepler İngiltere Devleti tarafından red olunmuştu. 1843 tarihinde 'adalar bi-hakkın İran Devleti'ne aid olduğundan fırsat düştüğünde istimlâk etmek niyetinde olduklarını' İran elçisi, İngiltere memuruna beyan etmiş, ayrıca Fars valisine yazdığı mektupta 'Bahreyn'in Fars adalarından bir ada olduğunu' ifade etmiş olmakla İngiltere Devleti bölgedeki memuruna 'İran askerinin adaya çıkmasına cebren engel olması' için emir vermiştir.

İran Devleti adalar üzerinde hukuk-ı sarihi ve inkârı mümkün olmayan hükümranlık hakları bulunduğunu ve bu hukukun Kaçar Sülalesine ait olduğunu ileri sürmüştür. İran, asla hâkim olduğu mülkleri genişletme peşinde olmadığını ancak hukuk-ı kadîmesinin tanınması gerektiğini tekrarlamışsa da Hindistan hükümetinin bu talebe şiddetle karşı çıkacağı bildirilmiştir. İran'ın iddiaları İngiltere memuru ile Fars Hâkimi arasında 1822 tarihinde tanzim olunmuş bir sözleşmeye dayanır. Ancak bu mukavele Hindistan Hükümeti tarafından kabul ve tasdik olunmadığı için İngiltere Devleti dahi tanımamağa mecbur kalmıştır.

1847 tarihinde bir defa daha İngiltere memuru ile Bahreyn şeyhi arasında zenci ticaretinin yasaklanması hakkında bir mukavelename yapıldıktan bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne itaat eylemeleri için Basra Mutasarrıfı tarafından Arap reislerine bazı tekliflerde bulunulduğu şayi olduğunda İngiltere'nin Dersaadet sefiri, Babîâli'den keyfiyeti sormuştur. Hükümet 'Saltanat-ı seniyye asla silaha müracaat etmek efkârında olmadığı' cevabını vermekle beraber, 'Basra Körfezi sahillerinde bulunan Arap reisleri önceleri Devlet-i Âliye hizmetinde olup uzun bir süre vergi de vermişlerdi. Şimdi Basra mutasarrıfının, bahsi geçen

³⁸ BOA. HR. SYS. 114/38.

reisleri Devlet-i Âliye himayesine almak için vaki olan teşebbüsünü ne takbih ne de inkâr edebiliriz. Ancak diyebileceğimiz şudur ki hakk-ı hükümetimizi harp yoluyla icra ve ibka etmeğe ne tertibat ve nede vesait ve alet vardır' sözlerini ilave etmişlerdi.

1851 senesinde saltanat-ı seniyye memurlarının, adalara o vakte kadar asla vuku bulmadığı halde icray-ı nüfuz ve riyaset tasavvurunda bulunması, İngiltere Devleti'nin dikkatini çekmiştir. Bu gelişme üzerine Bahreyn reisine daima müstakil bir hükümet gibi muamele eden Hindistan Hükümeti, bu sıfatla mukavele dahi akdetmiş olduğundan adaların devlet-i Âliye hâkimiyetine alınmasını asla kabul etmeyeceğini Babîâli'ye tebliğ etmiştir.³⁹

Bu notların hiç birinde siyasi olarak karşılıklı kabul edilmiş bir anlaşmadan söz edilmemektedir. İngilizlerin bölgedeki etkinliği Basra Körfezi'nde geniş hareket imkânı bulan donanmadan kaynaklanmaktadır. Bu güç sayesinde Osmanlı Devleti'nden umudunu kesen ya da siyasî mücadelede rakip kabileyi alt etmek isteyen kabilelerin, zamanla İngiliz himayesine girdikleri görülecektir.

a) İngiltere'nin Bahreyn Şeyhleri İle Yaptığı Sözleşmeler

İngiltere'nin 1820'den 1898 tarihine kadar Bahreyn şeyhleri ile 7 ayrı sözleşme imzaladıkları tespit edilmiştir. Bunları içeriklerine göre siyasî ve ticarî sözleşmeler olarak iki grupta ele almak mümkündür.

1) Siyasî Sözleşmeler

Bahreyn'de ticaretin geliştirilmesi ve inci üretiminin artırılması için aşiretler arasında süregelen çatışmaların sona erdirilmesi gerekmekteydi. İngiltere'nin bu maksatla Bahreyn şeyhi ile yaptığı 1820 tarihli sözleşme Bahreyn'e huzur getirmedi. Bahreyn'in idaresini elinde tutan Âl-i Halife üyeleri arasında şiddetli çatışmaların ortaya çıkmasına yol açtı. Kardeş çocukları ve amcalar arasında çıkan çatışmalar, kabile çatışmalarından daha uzun sürdü. Çatışmalar şeyhliğe ekber evladın seçilmesi usulünün kabul edilmesi ve İsa b. Ali'nin (1869-1923) Bahreyn Şeyhliği'ne getirilmesine kadar devam etti.⁴⁰

İsa b. Ali, aile içi hâkimiyet mücadelesini İngiliz donanmasının yardımı ile kazanmıştı. İngiltere bu yardımın karşılığını fazlasıyla aldı. 22 Aralık 1880 tarihli sözleşme ile Bahreyn şeyhi ada üzerindeki siyasî hâkimiyeti İngiltere'ye devretti:

"Ben Bahreyn şeyhi İsa b. Ali el-Halife gerek nâmıma gerek Bahreyn Hükümetine tevârüs edecek haleflerimin nâmına olarak İngiltere hükümetinin muvâfakatini istihsal etmeden İngiltere'den mâ'ada diğer bir devlet veyahud hükümetle bir günâ müzakerât ve mu'âhedâta girişmeyeceğimi ve memleketimizde İngiliz hükümetinden başka bir hükümet me'mur-ı siyâsiyyesi bulundurmamak veya şehbenderhâne te'sîs etmek veyahud kömür deposu, inşâ eylemek için müsâ'ade i'tâ etmeyeceğimi İngiltere hükümetine ta'ahhüd ederim. İşbu mukâvele-nâme dûn mertebede hâiz-i ehemmiyet olan umur ve hususât hakkında hükümât-ı mütecâvire me'murîn-i mahalliyesiyle icra kılınan muhaberât-ı mu'tâde-i dostâneye mâbihi'l-tatbik olamaz. Ve icray-ı te'sir edemez."

³⁹ BOA. HR. TO. 452/46; 10/15/1870.

⁴⁰ el- Hurî, s. 16-17.

13 Mart 1892 tarihli ikinci sözleşme içerik açısından birinci sözleşmeyi teyit eder mahiyettedir:

"Ben Bahreyn şeyhi İsa b. Ali Basra Körfezi'nde mukîm İngiliz me'mur-ı siyasîsi Kaymakam A. S. Elyot'un huzurunda bulunduğum halde gerek nâmıma gerek vârislerim ile haleflerimin namlarına olarak âtideki şeraite re'âyet edeceğimi ahd u mîsâk eylerim:

"Evvêlâ İngiltere Devleti'nden başka bir devletle hiçbir veçhile bir gûnâ ta'ahhüdât ve muhâberâta girişmeyeceğim.

Sâniyen İngiltere Hükümetinin rızası olmadıkça diğer bir devlet vekilinin memleketimde ikâmet etmesine muvâfakat etmeyeceğim.

*Salisen İngiltere hükümetinden mâ'adâ diğer bir hükümete memleketimin herhangi bir kısmını terk, bey', terhin etmeyeceğim veyahud hükümetin bir cüz'ünü âhir bir suretle işğal etmesine müsa'ade etmeyeceğim"*⁴¹

Sözleşmeler diğer devletlerle görüşme ve sözleşme yapma, siyasî memur bulundurma, elçilik açma, ikmal merkezi için arazi satışı ve kömür deposu yapımına izin verme gibi konuları İngiltere'nin iznine bağlamıştır.

Osmanlı idaresinin dış politikada problem çıkarmama siyaseti, bölgede yaşananları görmezden gelme eğilimini doğurmuş olmalıdır. Arşiv kayıtları, daha çok halktan gelen şikâyetlerin takip edilmesi zorunluluğu ile Bahreyn'in siyasî gündeme alındığını göstermektedir. Söz gelimi Hacı Ebu'l-Kasım tarafından yapılan şikâyet bunlardan biridir: Ebu'l-Kasım, Berr-i Umman Limanından Bahreyn Limanına kadar olan bölgede İngiltere Devleti'nin Arap ümerası ile bir takım mukaveleler yaptığı ve İngiltere'nin bu mukaveleler aracılığı ile bölgede himaye iddiasında bulunduğunu şikâyet konusu yapmıştır.⁴² Şikâyeti takip etmek zorunda kalan Osmanlı Hariciyesi'nin Londra'dan aldığı cevaplarda esnek bir dil vardı: Buna göre Basra Körfezi'nin batı sahillerinde hükümet eden Urban şeyhleri ile esir ticaretinin yasaklanması ve korsanlığın önlenmesine yönelik bazı mukaveleler yapılmıştı. Bölgeye gelen gemilere zorluk çıkarmak gibi bir girişimleri yoktu.⁴³ Sözleşmeler yapıldığı günlerde gizli tutulmuş, Osmanlı Devleti ile ihtilafın belirgin hale geldiği son döneme kadar bunlardan söz edilmemiştir.

2) Ticarî Sözleşmeler

İngiltere, Basra Körfezi'nde yaptığı müdahalelere ticaret güvenliğinin sağlanmasını gerekçe göstermekteydi. el-Kavasim gibi bazı Arap kabileleri bir tür korsanlık tabir edilecek şekilde Basra Körfezi'nde ticaret yapan gemilerden cizye adı altında bir nevi haraç almaktaydılar. 1797 yılında haraç vermek istemeyen iki İngiliz gemisine el koydular. Benzeri olayları önlemek isteyen İngilizler 1806, 1809, 1819 yıllarından ağır toplarla donatılmış üç savaş gemisi ile Re'sü'l- Hayme'de bulunan kaleleri yıktıkları gibi korsan gemilerini de

⁴¹ Bahreyn Adaları Meselesi, s. 7.

⁴² BOA. BEO 131/9751 nr 5; 1310/C/9 - 29 Aralık/1892.

⁴³ BOA. BEO 131/9751 nr 2.

yaktılar. Bu tarihten sonra kabile şeyhleri Haliçte korsanlık yapmayacaklarına dair “Haliç Barışı” adı verilen anlaşmayı imzaladılar.⁴⁴

Siyasî hâkimiyetin devrini öngören sözleşmelere paralel olarak ticarî hayatı kontrol altına almak için yapılan sözleşmeler şunlardı: Bahreyn şeyhinin yağma yahut korsanlık yoluyla elde edilen malların satışına izin vermeyeceğine dair sözleşme (5 Şubat 1820); Esir ticaretinin kaldırılacağına dair sözleşme (10 Mayıs 1856); İngiltere tarafından himaye edilmesi şartıyla Bahreyn şeyhinin kara savaşıdan, korsanlıktan ve esir ticaretinden çekildiğine dair sözleşme (31 Mayıs 1861); Bahreyn şeyhinin kendi memleketine silah sokulmasını yahut silah çıkarılmasını yasaklayacağına dair sözleşme (30 Nisan 1898).⁴⁵

Asayişin ve ticarî güvenliğin sağlanması adına yapılmış gösterilen bu sözleşmeler, kısa sürede İngiliz tüccarların bölge ekonomisini ele geçirmesine yol açacaktı. Ayrıca himaye anlaşmalarını bu şekilde güçlendirilmiş olmaktadır. Sözleşmelerin diğer devletlerle ilgili hükümler içermemesi bu tespiti doğrulamaktadır. Adı geçen sözleşmelerden ikisi üzerinde yapılacak kısa bir değerlendirme ile bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

b) Esir Ticaretinin Yasaklanması

Dünyanın değişen şartları, esir işçilerin maliyetlerini, ücretli işçilerden daha pahalı hale getirince Amerika ve İngiltere gibi ülkeler esir ticaretini ve köleliği yasaklama kararı aldılar. 1847 tarihinde İngiltere ile Amerika hükümetleri arasında bu konuda bir mukavele imzalandı. Osmanlı hükümeti bu konuya duyarız kalmamış, 1857 tarihinden itibaren her türlü esir ticaretini yasaklamıştı. Alınan tedbirler zamanla Osmanlı ülkesinde Zenci esir ticaretinin % 90 nispetinde azalmasına yol açmıştır.

Buna rağmen esir ticareti, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ne müdahale etme – siyasî baskı uygulama- bahanelerinden biri haline getirilmiştir. Avrupa gazeteleri aleyhte neşriyate devam etmiş, İngiltere, Fransa ve İtalya konsolosları Basra, Trablusgarp, Yemen gibi yerlerde yabancı nüfuzuna karşı mücadele eden valiler hakkında esir ticareti yaptıkları yolunda sürekli şikâyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁶

İngiltere Basra Körfezi’nde etkinliğini artırmak için bu konuyu kullanmış, esir taşıdığı ithamı ile sık sık Osmanlı bandırası taşıyan gemilere müdahale etmiştir.⁴⁷ Bu korku ile gemiler bir kısım limanlardan uzak durma konusunda uyarılmıştır.

Esir ticaretinin tümüyle kontrol altına alınması uzun zaman almıştır. Yasağa rağmen Osmanlı ülkesine getirilen esirler tacirlerin ellerinden alınıp hürriyetleri bağışlanmıştır. Afrikalı Zencilerin yeniden esarete düşmemeleri ve eğitilmeleri için Bingazi, Trablusgarb, Cidde, Hudeyde ve Dersaadet’te misafirhaneler inşa edilmesi kararı alınmış, genç erkeklerin sanayi mekteplerine kaydedilmesi, kızların ise hizmetçi olarak İslam hanelerine verilmesi

⁴⁴ el- Hurî, s. 37-38.

⁴⁵ Bahreyn Adaları Meselesi, s. 7.

⁴⁶ BOA. Y. MTV. 39/63.

⁴⁷ Yemen’den Basra’ya dönen Lütfiye Korveti’nde usule aykırı olarak kontrol yapan ve esir ticareti suçlamasında bulunan İngiliz donanması hakkında şikâyet için bkz. BOA. HR. ŞFR. 116/21;17/10/1866.

uygulamaya konulmuştur. Zenci esirler kendi aralarında evlendiklerinde havası mizaçlarına uygun olan İzmir'e yerleştirilecektir.⁴⁸

Bölgeyi kontrol için kullanılan bahanelerden biri olan esir ticareti konusunda İngiltere Maskad siyasi memuru Yüzbaşı Norman Scot'un verdiği bilgiler meselenin nispeten çözüldüğü fikrini vermektedir. "Geçen seneki raporlarda zıkr olunduğu veçhile Umman ile Afrika körfezleri arasında şimdye kadar icra olunan esir ticareti hemen kalmamış gibidir. İktisab-ı hükümet zımnında hükümete vuku' bulan müracaatlardan dahi esasen Umman'a yeniden esir varid olmadığı anlaşılmaktadır."⁴⁹

c) Esliha-i Nariye Ticareti

Silah kaçakçılığını önleme sözleşmesi, silah ticaretinin tamamen İngiliz tüccarların kontrolünde yapılmasını sağlama gayesine yöneliktir. Osmanlı makamları ve İngiliz ajanların raporlarına göre bölgedeki İngiliz elçileri ve siyasi memurları, bizzat aşiretlere silah dağıtım işi ile ilgilenmiştir. "Bağdat Valiliği'nden alınan şifre de Hindistan vali ve amirali ile İran'ın İngiliz sefiri meşayihe silah ve para tevzi'i için 5 gemi ile Bender Buşehr ve Kuveyt'e geldikleri"ni haber vermişti.⁵⁰

Konsolosların yanında silah ticareti ile uğraşan büyük İngiliz şirketleri vardı. Necit Mutasarrıfı İbrahim Paşa bu hususun özellikle altını çizmişti. "İngiltere bandırası altında şirketler teşkil ettirerek vapurlar işletmekte ve tüccarlar ma 'rifetiyle mezkûr vapurlarla suret-i hafiyede cephane ve esliha-i memnu'a celp olunarak kabail ve aşaire furuht olunmaktadır."⁵¹

Öte yandan İngiliz siyasi memurlarının hazırladığı raporlar, İngiltere'nin silah kaçakçılığına verdiği önemi bütünüyle ortaya koyacak niteliktedir:

"Esliha ticareti bu sene zarfında pek memnuniyet-bahş neticeler vermiştir. Hindistan İngiliz süfün-i ticariyesi vasıtasıyla Kuveyt'e idhal olunan eslihanın miktarı her ne kadar çok değil ise de yerliler tarafından Maskad'tan mahalline idhal olunan esliha miktarının pek külliyetli olduğu anlaşılmaktadır. Nisan'da Kuveyt'e varid olan haberlerden Türk me'murin-i hükümetinin Osmanlı Arabistan'nına gönderilen eslihanın dühulüne mani olduğu anlaşılmıştır. Sefaret tarikiyle Arabistan'a külliyetli miktarda esliha idhaline çalışan Necitli Salih isminde bir Arap, Türk me'murini tarafından derdest ve Basra'da ilka olunmuştur. Esliha kaçakçılığına mani olmak için Zübeyr kabilesinin etrafını birçok Türk askeri çevirmiştir.

Şeyh Mübarek esliha ticaretiyle alakadar "Gunobir" ? Ticarethanesi ile müştereken hareket eylediği, icra edilen tahkikattan müsteban olmuştur. Şeyh Mübarek Haziran ayında Muhammere Şeyhi Şeyh Gazel'e maa cephane dört bin tüfenk göndermiştir. Hâlbuki geçen Eylülde Maskad'tan Kuveyt'te gönderilen külliyetli tüfenk balyaları Muhammere'de Belçikalı gümrük memurları tarafından zapt ve müsadere olunmuştu.

⁴⁸ BOA. DH.MKT. 1797/138.

⁴⁹ BOA. HR.SYS. 2438/43.

⁵⁰ BOA. DH. MKT. 776/28; 1321/Z/19 - 7 Mart 1904.

⁵¹ BEO.796/59642, nr. 2.

Teşrin-i evvelde Şeyh Mübarek, İbn'üs- Suud'a sekiz deve yükü tüfenk ve cephaneye göndermiştir. Yalnız Teşrin-i evvel içinde Irak'a idhal olunan tüfenk miktarı altı bine baliğ olmuştur. Teşrin-i sani ibtidalarında esliha ticareti büyük bir devre-i faaliyete girmiştir. Türk lirası ile mübaya'ata girişen bayilerin Irak'tan gelmiş oldukları anlaşılmıştır. Aynı mahzarında Türk me'murin-i hükümeti. Zübeyr'de Dehhaş b. Osman b. Dehhaş'ın malı olan üç balya tüfenk ve cephaneyi müsadere etmiştir. Satılan tüfenklerin kısm-ı a'zamı mavzer sitemindedir. Mavzer tüfenklerinin her danesi 70 dolara ve Fars markalı tüfenkler 40 ila 43 ve Dikson esliha-i nariyesi 35 dolara furuht olunmaktadır.”⁵²

Siyasi memurların raporları 1907 ve 1908 yıllarına aittir. İkinci yıla ait rakamlar daha dolgundur:

“Esliha ticareti hafiyen icra olunmaktadır. Bu ticaretle meşgul olduğu zannolunan bir takım eşhas derdest olunmuştur.

Esliha ticareti %148 nispetinde artmıştır. Atideki cetvel Maskat'a bir sene zarfında memalik-i muhtelifeden idhal olunan esliha miktarını gösterir:

	<i>Tüfenk</i>	<i>Rovolver</i>	<i>Fişenk</i>
<i>Belçika</i>	45370	1565	5.055.000
<i>İngiltere</i>	30800	1220	3.870.000
<i>Fransa</i>	6280	220	2.155.000
<i>Almanya</i>	5230	-	1.230.000

İngiliz eslihasına gösterilen rağbet daima baki ise de ucuzluğuna mebnî Belçika eslihası burada pek ziyade revaç bulmuştur.”⁵³

İngiltere'nin silah ticareti günü kurtarmaya yönelik bir hazırlık değildi kuşkusuz. I. Cihan Harbi'nden önce isyana teşvik edeceği bedevi kabileleri bir an önce silahlandırmaya yönelik ileri bir planın parçasıydı. Osmanlı Devleti ise problem çıkarmama konusunda yerel yöneticileri uyarmaya öncelik veriyordu. Bahreyn şeyhine ait 50 sandık cephaneye yakalandığında aynı şekilde hareket edildi.

“Ecnebi bir harp vapurunun Bahreyn'e elli sandık cephaneye ve martini tüfeği çıkararak avdet etmiş olduğu ve mezkûr cephaneye ve eslihanın Bahreyn Şeyhi tarafından mahzene konulduğu ve sandıklardan biri kırılıp içinden elli adet martini çıktığı” belirtildikten sonra

⁵² BOA. Hr. SYS 2438/43.

⁵³ BOA. HR. SYS. 2438/43. Adı geçen siyasî raporlar, Hindistan Hükümetince yayınlanan “Cenubi İran ve Acem Körfezi Sahilinde Bulunan İngiliz Memur-ı Siyasiyesi Tarafından Tanzim Kılınan Yıllık İdarî İşler” risalesinde yer almaktadır. Enver Paşa, risalenin önemli kısımlarını Tercüme Odası'nda tercüme ettirmiştir. Kalküta Hükümet Matbaası, 1908.

"bir hadise çıkmasına meydan verilmemesi esbabının istikmalî zımnında Ordu Müşiriyeti'ne tebligat-ı lazime icrası" istenmekteydi.⁵⁴ Zira her yeni tartışma bölgede bir takım siyasî hakların kaybedilmesi ile neticelenebilirdi.

ç) I. Cihan Harbi'nden Önce Bahreyn Meselesi

Halkın şikâyetleri ve iyice artan yabancı nüfuzu bir takım çareler aranmasını gündeme getirmişti. Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığın güçlendirilmesi için alınacak tedbirleri belirlemek üzere bir komisyon kuruldu. Bunun için bölgeye gönderilen Ferik Akif Paşa'nın⁵⁵ takdim ettiği layihayı değerlendiren komisyon yeni bir takım tavsiye kararları aldı:

Bölge halkı adalet sisteminden memnun değildi. Bu yüzden Tanzimat Fermanı sonrasında kurulan yeni teşkilat lağvedilecek, çıkan anlaşmazlıklar idare meclislerinde çözüme bağlanacaktı. Telgraf hattı çekilene kadar mahallî hadiseler için bölge komutanına asker sevki için yetki verilecekti.

Bahreyn şeyhinin değiştirilmesi önerisi tehir edilecekti. İngilizlerin ateşli tatbikatlarla yaptıkları güç gösterilerine karşılık, saltanatın kudret ve şevketini halka göstermek için Osmanlı donanmasına ait gemilerin körfezde bir ateşli talim düzenlenmesi yerinde olacaktı. Deniz hadiselerinde Basra'dan hareket edecek gemilerle müdahale edilmesi, eşkıyalığın önlenmesi ve huzurun temini için "500 kadar hecin develi ve iki bölük ester süvari zaptiye bölüğü" kurulması gerekirdi. Zibare ve Adid gibi mahallerde yeni nahiye teşkilatı kurulması için tedbir alınmalıydı.⁵⁶

Basra Valiliği, Basra Ordu Kumandanlığı ve Sadaret arasında yapılan değerlendirmelerde de benzer öneriler vardı. Bahreyn için Osmanlı adaletinin güzelliğini anlatacak muktedir heyetler gönderilmeli, halkın alıştığı öşür dışında bölge halkından herhangi bir vergi talebinde bulunulmamalıydı. Basra'dan sahil bölgelerine nakliyat yapacak bir Osmanlı vapur şirketi kurulmalı, İngiliz müdahalesine ihtiyaç bırakmadan asayişin sağlanması için sahilde süratli gambotlardan küçük bir filonun kurulması çareleri aranmalıydı.⁵⁷

Necit Mutasarrıflarından İbrahim Paşa'nın önerileri daha çok güvenlikle ilgiliydi. Paşa'ya göre Osmanlı sancağı taşıyan gemilere ait hukukun korunamaması, inci ticareti ile uğraşan gemilerin yabancı bandıra taşınmasına yol açmaktaydı. Bunun için Basra Körfezi'ndeki deniz gücünün artırılması gerekmektedir. Ayrıca hükümete müracaat eden mazlum şeyhlerin korunması için en az 500 develik bir inzibat kolu teşkil edilmeliydi. Sahraya çıkıp urban aşiretlerine düzenlenecek ani baskınlarla kaçak silahlar toplanmalıydı. Jandarma tahsisatı için ayrılan paradan bir kısmının şeyhlere maaş olarak verilmesi yararlı olacaktı.

⁵⁴ BOA. BEO. 772/57836, (Harbiye; 57836).

⁵⁵ Âkif Mehmed Paşa - Hacı -: Askeriyeden yetişip livâ ve ferik oldu. Necit Mutasarrıfı olmuş ve Ramazan 1308 (Nisan 1891) de Basra taraflarında vefat etmiştir. Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, c. III, s.289.

⁵⁶ BOA. DH.MKT. 1700/33; 1307/C/27 - 18 Mart 1890.

⁵⁷ BOA. HR. SYS. 104/10; 5/6/1905. Bahreyn'in Osmanlı toprağı olduğu "Havali-i Irakıyye'nin fethinde Bahreyn'in dahi rayet-i zafer-âyet-i Osmanî dairesine duhulu bi-iştibahtır" ifadeleriyle vurgulanmıştı.

“Urban ve aşâirin akılları ale'l-umum gözlerinde olduğu gibi şer için hükümete ve şeyhlerine muti', hayr için gayr-ı muti' bulunmaktadırlar” diyen Paşa, devletin azamet ve satvetinin bölgede görünür hale getirilmesini istemekteydi.

Öneriler yapılabilirlik açısından değerlendirildiğinde esaslı bir çözüm üretilemediğini ileri sürmek yanıltıcı olmayacaktır. Layihalar bölgedeki İngiliz varlığının sebeplerini açıklamada dikkat çekici tespitlerde bulunurken çözüm önerileri konusunda dikkatsizdir. Bölgede İngilizler ile güce dayalı bir rekabetin sürdürülmesi imkânsızdır. Öte yandan çölde itaat ile isyanı birbirinden ayırmak her zaman mümkün değildir. Sıkça değişen menfaatlere göre kabileler taraf değiştirmektedir.

Basra Körfezi ile ilgili bütün meselelerde Osmanlı hükümetleri İngiltere ile ipleri koparma noktasına gelmekten özellikle kaçınmışlardır. Zira her şeye rağmen Avrupa ile süre gelen problemler için İngiltere görünüşte de olsa en önemli müttefikdir. Öte yandan maddî güç dengesi böyle bir gösteriye imkân vermemektedir. Bahriye Nezareti bu tür talepleri olumlu karşılamamaktadır. Nezarete göre Basra Körfezi'nde teşkili teklif edilen filo için düşünülen küçük çaplı inzibat gemileri yetersiz olduğu gibi bölgede böyle bir güç diğer ülkelerin dikkatini çekecektir.⁵⁸

Eşkıyalığın önlenmesi ve huzurun temini için kurulması teklif edilen askerî birliklere devletin malî imkânları elverişli değildi. Bu dönemde malî açıdan kuşatılmış bir halde bulunan devletin, savunma için yeni kaynaklar bulması hemen hemen imkânsızdı.

Basra'dan sahil bölgelerine nakliyat yapacak bir Osmanlı vapur şirketi kurulması o gün için çok önemli uluslararası bir meseleydi. İngiltere ve Almanya arasında bölgede vapur işletme ve liman yapma imtiyazı almak için sürdürülen siyasî rekabet bütün şiddetiyle devam ediyordu. Öte yandan İngilizlerin bölge şeyhlerine önemli miktarda para ayırdıkları bilinmekteydi. Osmanlı'nın jandarma tahsisatından ayıracağı para, şeyhleri devlete bağlayacak bir düzeye ulaşamazdı. “Sahraya çıkıp urban aşiretlerine düzenlenecek ani baskınlarla kaçak silahları toplamak” İngiltere'nin silah ticaretine katkı sağlamaktan öte bir yarar sağlayamazdı. Asıl önemli mesele İngilizlerin silah dağıtımını önlemektir.

Nahiye teşkilatı kurma ya da şeyhlerin Osmanlı idaresine bağlılıklarını artırma çalışmaları İngiltere'nin açıktan muhalefeti ile karşılaşacaktı. Daha önce yeni nahiye teşkili ve memur tayin etme girişimi diplomatik yollardan engellenmişti. 1898 tarihli nahiye teşkilatı kanunu da buralarda nazariyatta kalmıştı.⁵⁹ Uygulanabilir tek öneri herhalde Osmanlı adaletinin güzelliğini anlatacak muktedir heyetlerin gönderilmesi olmalıydı!

XX. yüzyıla girerken bölgedeki güç dengesi tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmişti. Basra Körfezi'ndeki şeyhler de tercihlerini değişen bu dengelere göre yapacaktı. Devletin bölgede satvetini göstermesini isteyen İbrahim Paşa, esasen bunun imkânsızlığını itiraf eden satırlar kaleme almıştı:

“Ceziret-i Arabın şark-ı cenubîsi olan Aden'den bid' ile Fav'a kadar sevahili 500 saat olup muhafaza-i hükümet-i seniyyeden hâli olması, arazinin kumsal, susuz ve Necit livasında aram-saz asâkir-i şahanenin badiye misüllü deve süvâr olmadıkça meyş ü hareketine müsaadesiz olmasına mebnî sevahilde icra-yı hükümet eden meşayihe hîn-i lüzumunda

⁵⁸ BOA. BEO.796/59642 nr. 2.

⁵⁹ BOA. HR. HMS. İŞO 50/10; 1331/Ks/19 - 1/Şubat /1916.

*muavenet olunamayıp berren ve bahren hukuklarının muhafaza olunamamasını İngiltere Devleti'nin fırsatı ganimet addederek sevhilde vaki kasabalara her on onbeş gün de bir uğramak zahiri memleketlerinin ma'muriyetine ve ticaretle muhaberelerinin teksir ve tevsî'yle müsabelelerin⁶⁰ Hindistan'a rapt eylemek vadiyle...*⁶¹

Anlatılan fizikî durumun sonucu olarak İngilizler Bahreyn'de kontrolü tamamen ele almışlardı. Siyasî memurların 1907-1908 yılları raporlarında bu durum açıkça görülmekteydi. Ocak 1908 senesinde Bahreyn'e gelen 23 Afganlı İngiltere'nin siyasi memuru tarafından tutuklanarak memleketlerine iade edilmişti. Bahreyn Gümrük İdaresi, Hindistan hükümeti tarafından tayin edilen memurlarca idare edilmekteydi. 1908 yılı gümrük hâsîlatından şeyhe hiçbir şey verilmemişti. İngiliz siyasi memurunun, şeyhlerle münasebeti pek samimâne ve memnuniyet vericiydi.

Çarşı kâhyalarının İngiliz himayesinde bulunanlara karşı yaptıkları kötü muamele İngiliz memurun ikazı üzerine Şeyh İsa tarafından düzeltilmişti. Bedayime ile Ebu Felace kabileleri arasında inci avı yüzünden çıkan kavga siyasî memurun müdahalesi ile sona ermişti. Bu raporlar inci ticaretinin yıllık hacminden kuruyan hurma ağacı sayılarına kadar ayrıntılı bilgiler vermekteydi.⁶²

Öte yandan İngiltere, sözleşme yaptığı şeyhlerin muhaliflerini, aşırı güç kullanarak imha etmenin yanında gerektiğinde sürgün ve tutuklama yoluyla cezalandırmaktaydı. Bunlardan Halife b. Ahmed'in durumu İngiltere'nin sağladığı kontrolün sınırlarını göstermesi açısından ilginçti:

Aşiret halkı ile beraber Necit Sahiline hicret eden Halife b. Ahmed, Bahreyn Hâkimi Şeyh İsa'nın bütün mallarına el koyduğunu ileri sürerek Osmanlı Devleti'nden haklarının korunmasını istemişti. Şeyh İsa, bu konudaki müracaatlara "*Bahreyn'de kimsenin arazisine el konulmamıştır*" karşılığını vermekle yetindi.⁶³ Konuyu ilginç kılan husus bunlar değildi. İngiliz raporlarının birinde Ahmed'in durumundan bahsedilmekteydi. "*Hindistan polisinin taht-ı nezaret ve tarassudunda bulunan Şeyh İsa'nın amca-zadesi olan Şeyh Ali b. Ahmed'in bazı şerait dâhilinde memleketine avdet eylemesi hakkında vuku bulan tavassut ve iltimas me'mur-ı siyasî canibinden nazar-ı dikkate alınarak lazım gelen teşebbüsata tevessül olunmuştur.*"⁶⁴ Bu ifadelerle göre İngilizler, Halife b. Ahmed'i, Necit sahilinde tutuklayıp Hindistan'a sürgün etmişlerdi. Anlaşılan Osmanlı Devleti bölgede kendine sığınanları himaye edemiyordu. İngiltere gerek siyasî gerekse malî açıdan adı konulmamış bir hâkimiyetin sahibiydi.

d) Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile Anlaşma Çabaları

İngiltere'nin açık bir taarruzu veya vatandaşların ısrarlı şikâyetleri olmadan Bahreyn meselesini gündeme getirmekten kaçınan Osmanlı Devleti, yalnızca İngiltere'nin himaye iddialarının hukukî sonuçlarını elden geldiğince kabul etmemeye dayalı bir siyaset takibine

⁶⁰ Müsabele karşılıklı mal değişimine dayanan ticaret şekli.

⁶¹ BOA. BEO. 796/59642 nr.2.

⁶² BOA. HR. SYS. 2438/43; 8/6/1917.

⁶³ BOA. HR. HMŞ. İŞO 10/50.

⁶⁴ BOA. HR. SYS. 2438/43.

mecbur kalmıştı. 12 Mayıs 1905 tarihinde Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'nın sadrazama gönderdiği bir mütalaa bu siyaset tarzını şöyle özetlemişti:

*“Bilahere İngiltere Devleti'nin Basra Körfezi'nde suret-i daimede süfün-i harbiye geşt ü güzar ettirip Bahreynlileri İngilizlerin nüfuz ve iktidarına tabi kalmaları 44 seneden beri bir himayet muahedelerini kabul etmiş bulunmaları haysiyetiyle el-yevm mesalih-i muslihane ile Bahreyn'in hal-i hazır-ı siyasiyesini tağyir adîm'ül- imkân bulunmuş. Yalnız devletçe bunun tasdiki cihetine gidilmemiş, iş bu himayetin te'sirat-ı uhdiyyesi mehmâ emken kabul olunmaması suretinden başka bir muameleye imkân kalmamıştır.”*⁶⁵

Avrupa'da ittifakların ayrışmaya başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yakınlaşma arzusu, Basra Körfezi'nde mevcut problemlerde strateji değiştirmeyi gerekli kılmıştı. Londra Sefareti başta olarak hariciye memurları Basra Körfezinde tam olarak siyasî hâkimiyet sağlanamayan bazı yerlerde İngiltere'nin çıkarlarına uygun bir politika izlenerek iki devlet arasında kalıcı bir anlaşmanın yapılabileceğini ileri sürmekteydi. Bu barışın yollarını aramak için eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa, Londra'ya gitti. Osmanlı Hariciyesi'nin bu yeni yaklaşımını iyi değerlendiren İngiltere, daha görüşmeler başlamadan yeni şartlar ileri sürdü. Bunlar arasında Bahreyn ve ona bitişik adalar dâhil olmak üzere Katar yarım adasından vazgeçilmesi vardı.

İngiltere'nin yeni taleplerini değerlendiren Meclis-i Vükela, *“Bahreyn Adaları üzerinde Osmanlı hükümetince iddia edile gelen hâkimiyet hakkının müdafası, hatta ispatı mümkün görünmemektedir. İngiltere hükümeti görüşülmekte olan meselelerin genel olarak hallinde uyumlu davranmaktadır. İki devlet arasındaki ihtilaf konularının güzel bir şekilde çözümlenmesi sağlanabildiği takdirde Osmanlı hükümeti Bahreyn Adaları üzerindeki iddialarından vazgeçmelidir.”*⁶⁶

Hükümetin bu kararından sonra Bağdat hattı ile ilgili olarak sürdürülen görüşmelere katkı sağlayacağı umudu ile 29 Temmuz 1913 tarihinde Kuveyt, Basra Körfezi ve Katar meselelerinde İngiltere'nin istekleri kabul edildi. İlgili sözleşmede Bahreyn'e yapılan atıflar şöyleydi:

“13. Bent: Osmanlı hükümeti, Lübnan'ül Ülya ve Lübnan'üs Süfla ismindeki iki küçük ada da dâhil olmak üzere Bahreyn Adaları üzerindeki bütün iddialarından vazgeçmiştir. Bahreyn'in bağımsızlığını tanımaktadır. İngiltere hükümeti de Bahreyn Adalarını asla kendi topraklarına katma niyetinde olmadığını beyan eder.

*14. Bent: İngiltere hükümeti Bahreyn şeyhi tarafından inci taşıyan istirdiyelerin avlanması sırasında Osmanlı Devleti vatandaşlarından 'en ziyade müsaadeye mahzar' ülke vatandaşlarına uyguladığı vergiden daha yüksek bir vergi uygulamayacaktır. Bahreyn halkı Osmanlı topraklarında yabancı ülke vatandaşı muamelesi görecektir ve bunlar İngiltere tarafından himaye edilecektir. Bu vatandaşlar yabancılara tanınan imtiyaz haklarına sahip olmadıkları için haklarında Avrupa devletleri hukukuna göre işlem yapılacaktır.”*⁶⁷

İngiltere bu anlaşmaların teati edilerek kesin sonuca ulaştırılması konusunda acele etmemiş, her defasında yeni şartlar ileri sürmüştür. Mısır'a dış borç anlaşması yapma hakkı

⁶⁵ BOA. BEO. 2569/192674; 1323/Ra/3 - 8 Mayıs 1305.

⁶⁶ Kurşun, *Katar'da Osmanlılar*, s. 141.

⁶⁷ Bahreyn Adaları Meselesi, s. 9.

vermesi, Bağdat Demiryolu Şirketi'nde İngiltere lehinde yeni düzeltmeler yapılması ve Cezire'de petrol çıkarma konuları üzerinde görüşmeler uzatılmıştır. Son olarak Şattü'l-Arap'ta gemi taşımacılığını ıslah için kurulan komisyona ait sözleşmenin bazı maddelerine Almanya ve Rusya'nın yaptığı itiraz bahane edilmiş, İngiltere ile yapılan sözleşmelerin karşılıklı teatisi yapılamamış, I. Cihan Harbi'nin çıkması üzerine ise hükümsüz kalmıştır.

C) Yöntem ve Sonuçlar

Basra Körfezi ve Kızıldeniz sahillerinde yer alan Osmanlıya tabi emirlikler uzun bir süre kendi haline terk edilmiş, yerel şeyhler bağımsız bir hükümet başkanı gibi hareket etme alışkanlığı kazanmıştı. Bölgede uzun asırlardan beri halkın birbirini kırması ve kuvvetlinin zayıfı ezerek yaşaması alışkanlık haline gelmişti. İngiliz politikaları, bu emirlikleri doğrudan askerî bir güçle işgal etme yolunu seçmedi. Kabile reisleri ve şeyhlerin elde edilmesine öncelik verildi. Yerel idarelerin kurulmasına yardımcı olma, yaygın halde devam eden baskın ve yağmaların önüne geçme, himaye edilen kabileyi dış saldırılara karşı koruma ve çıkan anlaşmazlıklarda arabulucu rolü oynama İngilizlerin öncelikleri arasındaydı. Bir süre sonra baskın ve yağmanın önüne geçilecek bölgede sükûnet ve adaletin lezzeti hissedilmiş olacaktı.

İngilizlerin bölgeyi ele geçirmek için uyguladıkları bu yöntem etkin bir askerî ve malî güçle desteklenince başarılı oldu. Zamanla yerel şeyhler ile gizli ikili sözleşmeler yapıldı. Osmanlı Devleti'ne karşı uygun zamanda üretilen siyasî problemler sonrasında bu sözleşmeler öne sürülerek Osmanlı hâkimiyeti reddedildi. Dışarıdan bakıldığında yine şeyhlerin elinde bilinen bu idareler, İngilizlerin izni olmadıkça hiçbir şey yapma iradesine sahip değildi.

İngiltere Hindistan'a giden yollar üzerinde kendine rakip bir gücün varlığını önleyecek bütün çarelere başvurdu. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin merkezî yönetimi güçlendirme çabalarına açıkça karşı çıktı. Aden'de yaşanan problemlerle ilgili bir yazışma bu bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

*"İngiltere, Osmanlı memurlarının Yemen Kitası civarında yaşayan bedevi Arap şeyhlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlanması hakkında yürüttükleri çalışmaları kabul edemez. Osmanlı Devleti'nin iddiaları ne olursa olsun bölge 1633 yılından itibaren bağımsız Arap şeyhlerinin idaresi altındadır. 1839 senesinde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya hatırlatıldığı gibi şimdi Osmanlı hükümetine Aden civarında bulunan yerel reislerin bağımsızlıklarına riayet edilmesinin gereği hatırlatılır. Bu durumu ihlal edecek hareketlere hoşgörü ile bakılamaz."*⁶⁸

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yerel şeyhlerle yaptığı anlaşmaları kabul etmeyeceğini, bölgedeki hükümlerlik haklarının hiçbir şekilde bu sözleşmelerle devredilmiş sayılmayacağını iddia etti. Ancak bu iddiaları destekleyecek siyasî ve askerî güçten mahrumdu. Ayrıca Osmanlı, İngiltere'yi tamamen gözden çıkarma lüksüne sahip değildi. Rusya, İngiltere'nin kullandığı gizli bir tehdit olduğu gibi, özellikle Balkanlarda varlığını korumaya çalışan devlet için İngilizlerle ortak menfaatlere dayanan bir siyaset üretmek kaçınılmaz bir durumdu.⁶⁹

⁶⁸ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Muhammed Nabi, *Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334, s.4-20.

⁶⁹ Bu tehdit Sultan Abdülhamid tarafından "İngiltere ya da Orta Avrupa ile ittifak meselesine gelince, siz benim hançerini gırtlığıma dayamış bir Rusya'yı, ona karşı dışarıdan hiçbir yardım almak umidi olmadığı için idare etmek zorunda olduğumu unutuyorsunuz galiba" şeklinde ifade edilmişti. Bkz.

İngiltere bölge şeyhleri ile yaptığı anlaşmalarda çoğu zaman Hindistan hükümetini kullanmıştı. Böylece doğrudan Londra'ya yönelecek itirazları savuşturmuş olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yaptığı her müracaatı; kesinlikle bölgeyi ilhak ya da işgal gibi bir niyetlerinin bulunmadığı, Hindistan hükümetinin bölgede asayiş ve ticarî güvenliğin sağlanması için bazı tedbirler aldığı şeklinde cevaplandırdı. Ayrıca “*Osmanlı hükümeti bu çalışmalarını İngiltere'nin iyi niyetinden kaynaklandığı tarzında yorumlamalıydı.*”⁷⁰

İngilizler bölgeye yerleştikten sonra isyanların ardı arkası kesilmedi. Arap kabileleri, sözde bağımsızlık uğruna, kendi öz yurtlarında özgürce hüküm sürmelerini sağlayan Osmanlı himayesini parçalayıp İngiliz esaretinin yolunu açacak olan bir dizi isyan başlattılar. Rus yazar Adamof, bu süreci şöyle değerlendirecekti: “Arapların çıkardığı isyanlardan yararlanarak bu isyanları belirli bir hedefe yönlendiren ve intizam altına alan İngilizler Yemen, Hicaz ve Necit'de Ortadoğu siyasetleri için yeni dayanak noktaları kazanmanın yollarını aradılar. Araplar ile Türklerin aralarını açan Genç Türklerin takip ettikleri şovenist siyaset bu konuda İngiltere'ye yardım etti. İngiliz politikalarının ne kadar uzak görüşlü bir politika olduğunu ve ayrılıkçı Arap hareketlerinden ne kadar büyük yararlar sağladıklarını I. Cihan Harbi bütün açıklığı ile gösterecekti.”⁷¹

İngilizlerin Osmanlı toprakları üzerinde uyguladığı yayılcı politika, geleneksel Osmanlı siyaseti üzerinde derin etkiler bıraktı. Mısır'ı işgal etmeleri, Basra Körfezi ve Kızıldeniz sahillerinde yeni toprak kazanmak için fırsatlar araması İngiliz hükümetine olan güveni tamamen ortadan kaldırmıştı. Bu gelişmeler Sultan Abdülhamid'i Ortadoğu'da yeni bir müttefik aramaya yöneltti.

Sınır komşusu olmayan, Arap yarımadası ve Irak bölgelerine yakın sömürgesi bulunmayan Almanya, Osmanlı hükümetinin yeni tercihi olacaktı. Nitekim Konya demir yolunun Bağdat'a oradan Basra'ya uzatılıp inşaat ruhsatının Alman sermayesinin kurduğu Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na verilmesi bu arayışın bir neticesiydi. İngiliz hükümeti bu sözleşmeyi Irak kıtasında ve İran'ın güney bölgelerinde, her hangi bir rekabetten uzak olarak sürdürdüğü, iktisadi menfaatlerine bir tehdit olarak algıladı. Hindistan yolu üzerindeki etkisinin zayıflamasından endişeye düşen İngiltere, her alanda Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık siyaseti takip etmeye başladı.⁷² Arabistan adalarının İngiliz nüfuzuna girmesi ile Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nden geçen iki uluslararası yol tamamıyla İngilizlerin eline geçti. İngiltere bu yollarda kazandığı üstünlük ile dünyayı yeniden paylaşma savaşının –I. Cihan Harbi'nin- sonuçlarını etkileyecek bir kazanım elde edecekti.

İngiliz sömürgeciliğinin kolaylıkla taraftar bulabilmesinin sebepleri Osmanlı Devleti için önemliydi. Merkeze uzak Arap bölgeleri tamamen kendi kaderine terk edilmiş, yerel şeyhlikler merkezî otoritenin yerini almıştı. İngilizlerin bu şeyhleri ikna etmeleri zor olmadı.

Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Armînius Vambéry'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, s.117.

⁷⁰ Muhammed Nabi ve Rumbeyoğlu Fahreddin; *Kuveyt Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334, s. 12-13.

⁷¹ E.E. Adamof, *Cihan Harbinde Avrupa Hükümetleriyle Türkiye'nin Paylaşılması*, (çev. Hüseyin Rahmi), İstanbul 1926, s. 28.

⁷² Muhammed Nabi ve Rumbeyoğlu Fahrettin, *Bağdad Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334, s. 4.

Osmanlı'nın uluslararası siyasetteki gücünü kaybetmesi Arap şeyhlerin tercihlerinde etkili oldu.

Dünyanın önemli ticaret yollarından biri üzerinde yer alan Arap emirlikleri, dünyaya hâkim gücün himayesine girmeden varlıklarını koruyamayacaklarını biliyorlardı. Osmanlı'nın hâkimiyet yarışından çekilip kendi varlığını korumakta zorlandığı bir dönemde, bu emirliklerin bağılıklarını sürdürmesi zor bir seçenektir. Bunu bir dereceye kadar İslam milletinden olma şuru ve hilafetin gücü sağlayabilirdi. İtiraf etmek gerekirse Osmanlı'da bu bilinci canlı tutacak bir eğitimin varlığından söz etmek en azından bu bölgeler için imkânsızdı. Arap isyanından söz ederken, bölgenin asırlardır adeta kendi kaderine terk edilmiş yapısını ve bunun sorumluluğunun Araplara ait olmadığını göz önünde tutmak gerekir.

Sosyal yapıdaki karmaşıklık Arap toplumu açısından daha acı sonuçlar doğurdu. Güçlü aşiret yapısından yararlanan İngiltere, şeyhlikleri sürekli sömürü halinin bir aracı olarak kullandı. Millet olma şurunun önündeki en büyük engeli teşkil eden şeyhlikler, XX. asrın sonuna kadar her türlü toplumsal gelişmenin önüne geçmeye çalıştılar.⁷³

I. Cihan Harbi öncesinde İngilizler, Osmanlı Devleti ile herhangi bir ittifaktan kesin olarak kaçındılar.⁷⁴ İmparatorluk dağıldıktan sonra da Türklerle Araplar arasında ortak tarihî mirası inkâr eden politikaların geliştirilmesi bölgedeki siyasî istikrarsızlığın kalıcı hale gelmesinde etkili oldu.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA)

BOA. A.MKT. NZD. 286/87

BOA. A. MKT. UM. 426/63; 1277/S/27-17/Eylül/1868

BOA. A. MKT. NZD. 286/87; (1275-1858)

BOA. BEO. 131/9751 nr 2; 1310/C/9- 29 Aralık/1892

BOA. BEO. 2569/192674

BOA. BEO. 2569/192674;1323/Ra/3 – 8 Mayıs 1305

BOA. BEO. 772/57836, (Harbiye; 57836)

BOA. BEO.796/59642; 1314/M/6 – 7 Haziran 1896

BOA. DH. MKT. 776/28; 1321/Z/19 – 7 Mart 1904

⁷³ İngilizler 1970'li yıllara kadar Arap coğrafyasında çok sayıda şeyhlikle 1400'den fazla özel anlaşma yapmışlardı. Fred Halliday'ın, W. H. Ingrams'ın *A Report on the Economic and Political Conditions of the Hadhramaut* kitabından alıntılanmış "Bir İngiliz elçisi gönderildiğinde bölge birbiri ile çatışan aşağı yukarı iki bin parçaya bölünmüştü" ifadesi bölgenin geldiği durumu göstermesi açısından ilginçtir. Bkz. Fred Halliday, *Basra Körfezi'nde Halk Savaşları*, Evren yay. İstanbul 1977, s. 14.

⁷⁴ İttihatçıların körü körüne Alman ittifakına girdikleri yönündeki iddialar, işin bu yönünü değerlendirmekten uzak kalmıştır.

- BOA. DH. MKT. 1797/138
 BOA. DH. MKT. 1700/33; 1307/C/27 – 18 Mart 1890
 BOA. HR. HMŞ. İŞO. 50/10; 1331/Ks/19- 1/Şubat /1916
 BOA. HR. SYS. 104/10; 1905/5/6
 BOA. HR. SYS. 114/38; (1908)
 BOA. HR. SYS. 2438/43; 1917/ 8/ 6
 BOA. HR. ŞFR. 116/2 ; 17/10/1866
 BOA. HR. TO. 452/46 ; 1870/1/15
 BOA. KK. 213/18
 BOA. MVL 272/21; 1270/Ş/1- 29/Nisan/1854
 BOA. Y. MTV. 39/63
 BOA. Y. PRK. AZJ 20/2; 1309/M/1- 17/Agustos/1890

Basılı Kaynaklar

- ADAMOF, E.E., *Cihan Harbinde Avrupa Hükümetleriyle Türkiye'nin Paylaşılması*, (çev. Hüseyin Rahmi) İstanbul 1926.
- BALCI, Ramazan, *Filistin'de Son Türkler*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2005.
- BALCI, Ramazan, *Kuşatılmış Vatan Sultan Abdülhamid ve Mısır*, Yitik Hazine, İstanbul 2011.
- BALCI, Ramazan, *Osmanlı'nın Son Öyküsü*, Nesil Yay., İstanbul 2006.
- el- HATİB, Mustafa Akil İhak, “et-Tenafüsü'l-Osmanî el-İranî fî Miyahi el-Halic el-Arabî (1829-1885)”, *es-Silatü't-Tarihîyyetü Beyne Halicü'l-Arabî ve'd-Devletü'l-Osmaniyye*, el- Emaratü'l- Arabiyyetü 2002. s. 148-170.
- el-AYDIRUS, Muhammed Hasan, *es-Siyasetü'l-Osmaniyye Tücahu el-Halîce el-Arabî*, Dâru'l-Mektebî, Abudabi, Tarihsiz.
- Feridun BEY, *Münşeatu's-Selâtin*, c. I. İstanbul 1284.
- El- HURÎ, Fuad İshak, *el- Kabile ve'd-Devletü fî Bahreyn*, Ma'hedü İttihad-ı Arabî, Beyrut 1983.
- HALLIDAY, Fred, *Basra Körfezi'nde Halk Savaşları*, Evren yay. İstanbul 1977.
- KARADENİZ, Yılmaz ve KARA, Hidayet, “Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necit Bölgelerinde Osmanlı- İngiliz Nüfuz Mücadelesine Dair Layiha”, *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue*, Ekim 2010.
- KURŞUN, Zekeriya, *Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, TTK Yay., Ankara 2004.

- KURŞUN, Zekeriya, "el-Osmaniyyun ve Âl-i Suûd f'l- Arşîf'l-Osmanî (1745-1914)" *Nedvetü Re'sü'l-Haymeti et-Tarihîyyetü es-Saniyetü* (10-16 Rebi'ul ahir 1409/ 19-21 November 1988), el- Emaratü'l- Arabiyyetü 2002, s. 148-170.
- ORHONLU, Cengiz, "1559 Bahreyn Seferine Ait Bir Rapor", *Tarih Dergisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay, Mart 1967, s.1-16.
- ÖKE, Mim Kemâl, *İngiliz Casusu Prof. Armînius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
- ÖZBARAN, Salih, "Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay., Mart 1971, nr. xxv, s. 51-72.
- RAİF, Ragıb ve AHMET, Rauf, *Mısır Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334.
- RIDVAN, Nebil Abdülhay, "Evzau Havle'l- Alakati es-Suudiyye el- Bahreyniyye Hilale'l- Fetreti's Saniyeti min Hükmi'l - İmam Faysal b. Türkî 1843-1865", *Mecelletü Camiatü Ümmü'l- Kura*, c. XIX/a-42, Ramazan 1428, s. 283-284.
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin ve NABİ, Muhammed, *Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi, Hariciye Nezareti*, İstanbul 1334.
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin ve NABİ, Muhammed, *Bağdad Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334.
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin ve NABİ, Muhammed, *Kuveyt Meselesi*, Hariciye Nezareti, İstanbul 1334.
- RUMBEYOĞLU, Fareddin ve NABİ, Muhammed, *Bahreyn Adaları Meselesi*, Süreyya, Sicill-i Osmanî, c. III.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- YAĞİ, İsmail Ahmed, "Siyasetü Mithat Paşa Vali-i Irak el-Osamnî Tücahü el-Halc el-Arabî 1869-1872", *es-Silatü't-Tarihîyyetü Beyne Halicü'l-Arabî ve'd-Devletü'l-Osmaniyye*, el- Emaratü'l- Arabiyyetü 2002, s. 30-47.

Ek: 1

Bahreyn Adaları Meselesi⁷⁵

Bahreyn Adaları, Basra Körfezi'nin sahil-i garbîsindeki Ehsâ kıt'asının müntehası olan büyük körfezin medhalinde 40. ve 56. tül daireleri arasında ve 26. arz dairesinin hemen güzergâhında birkaç adadır. İçlerinden yalnız biri diğerlerine nispet kabul etmez mertebe cesim olmasıyla sadece "Bahreyn" ceziresi denilir. Bu adanın tülü 11 ve arzı 4.5 saatlik mesafe teşkil eder. Nüfusu 25.000 bin tahmin olunmuştur. Câferî mezhebinden olan ahalisinin başlıca medar-ı ta'ayyüşleri bin kadar gemileri ile sayd ve nakl ettikleri inci ve sadefdir.

⁷⁵ Sefir-i Saltanat-ı Seniyye'den Rumbeyoğlu Fareddin; Roma Sefir-i Kebiri Mehmed Nabi, *Bahreyn Adaları Meselesi*, Babîâli Hariciye Nezareti. Matbaa-i Âmire, 1334.

Bahreyn Adaları 1507 tarihinde Portekizlilerin taht-ı temellüklerinde idiye de bunlar, 1622 tarihinde Şah Abbas Safevî tarafından tard ve def' edilmişlerdir. Ba'dehu cezair-i mezkûre acemler ile Araplar arasında münâza'âtı mucib olmuş ve nihayet 1784 tarihinde 'Atrabî nam Arap kabilesi tarafından zapt ve teshîr olunmuştur.

Bağdat ve Basra'nın fethinden sonra Devlet-i Âliye'nin bir suret-i mütemadiye ve müstakirrede olmamakla beraber epeyce zaman Bahreyn üzerinde icray-ı hükürânî eylediği anlaşılıyor. İcra-ı hükümet etmekte olan Bahreyn şeyh-i lâhıkı el-Halife ailesindedir.

Dört İngiliz gemisinin 1870 evailinde Bahreyn sularına gelerek Şeyhin azli ile Bombay'a i'zamı ve yerine âhirinin nasbı haberi Bağdat vilayetinden iş'âr olunmasını müte'âkib Londra sefaret-i seniyyesine bu babda İngiltere hükümetinden îzahât taleb eylemesi iş'âr kılınmıştır. Seferet-i müşarü'n-ileyhin 15 Kânun-ı Sâni sene 1870 tarihli telgrafnâme-i cevabîsinde Lord Claronda'nın bu vak'adan asla ma'lumâtı olmadığını ma'mâfih Bahreyn Adaları bir müddetten beri korsan yatağı olduğundan İngiltere gemilerinin orada bulunması bundan neş'et etme bir hal olacağını, Bahreyn Adalarının hükümet-i Seniyye'ye âidiyetini ilk defa olarak işittiğini ve cezâiri-i mezkûre üzerinde İran tarafından hukûk-ı hükürânî iddi'â edilmekte olduğunu söylemesiyle sefirimizin İran'ın Arabistan üzerinde asla hukûk-ı hükürânîsi olmayıp Bahreyn Adaları min'el-kadîm Basra'ya tabi' olduğu cihetle Basra ve Bağdad'ın fethinden beri bu adaların hükümet-i Seniyye'ye âidiyetini dermeyeran eylediği muharrerdir. Bahreyn'de hüküranlık hakkının kime ait olduğu işte bu tarihte zuhur etmiştir.

Merhum Âlî Paşa'nın 15 Nisan sene 1871 tarihinde Dersa'adet İngiltere Sefareti Baştercümanı Piranî'ye Bahreyn Adaları üzerinde hükümet-i Seniyye'nin hükümet iddi'âsı arzusunda bulunmadığını söylediği İngiltere hükümetince iddi'â olunmakta ise de bu iddi'â hiçbir vesîka-i târihiyyeye müstenid olmadığından Babîâlî'ce sırası geldikçe tezkib edilmiş, ve Bahreyn'in Necit muzâfâtından ve binâberîn memâlik-i Omâniyye'nin eczây-ı mütemmimesinden bulunduğunu Londra sefirimiz 16 Temmuz sene 1872 tarihinde Lord Granville'ye şifahen tekrardan hâlî kalmamıştır.

Meselenin ehemmiyetine mebnî bu hususun o zaman sefirimiz tarafından nâzır-ı müşarü'n-ileyhe tahrîren tebliği iktizâ eder idi.

İngilizlerin Bahreyn'de ebniye inşası ve şeyhin makarr-ı hükümeti kapısına dahi nöbetçi makamında 20 nefer nizamiya ekseri ikame ettirmiş oldukları Necit'teki me'mûrîn-i Osmâniye tarafından iş'âr edilmesi üzerine İngiltere Hariciye Nezareti nezdinde icra kılınan teşebbüsâta 8 Ağustos sene 1872 tarihli notasıyla Lord Granville şu yolda cevap i'tâ eylemiştir:

"Bahreyn adası hakkında vuku' bulan mükâlememizde zat-ı Şâhâne'ye ait araziye vuku' bulacak her türlü tecâvüze karşı teşebbüsât-ı dostanede bulunmak hükümet-i metbu'anızdan ta'limât aldığınızı ifade etmenize mukâbil ben de tahkîkât-ı lâzimedede bulunacağımı zât-ı aslânelerine va'd eylemiştim. Şimdi zât-ı âli-i sefirânelerine arz-ı ma'lumât etmekle müfthirim. Ki Hindistan umuru nâzır-ı teşebbüsât-ı sefaret-penâhîleri hakkında izâhât verilmesini hükümet-i metbu'asından ricâ eylemiştir. Ma'amâfih bu bâbda icrâ kılınacak tahkîkat neticesine intizâren hükümet-i seniyye-i Osmâniyye mutmain olabilir ki İngiltere hükümeti Basra Körfezi'nde asayişin idâmesi zımında akd edilen muâhedâtın kendisine tahmîl eylediği hususâta ta'alluk etmedikçe sâlifü'l-beyân körfez mesâiline müdahale arzusunda değildir."

Fransızca olarak tercümesi atıye zeylen nakl olunan işbu notanın muhteviyâtının samimiyetine tarafımızdan fazla bir surette i'timâd edilerek İngiltere'nin Basra Körfezi dâhilinde icray-ı nüfuz ve müdahaleden küliyen ferağat eylediği zannedilmişken iki sene sonra devlet-i Osmâniye, tebe'asından Bahreynlilerin hizmet-i askeriyeden mu'âf tutulmaları için Basra'daki İngiliz konsolosunun iddiâsı Bahreyn meselesini yeniden mevki'-i bahse koymuştur. Bu münasebetle icrâ eylediğimiz teşebbüsâta cevaben Lord Derbî'nin Londra seferet-i Seniyye'sine 14 Nisan 1874 tarihiyle gönderdiği takrirden Bahreyn'in Devlet-i Âliye'ye âdiyeti İngiltere Devleti'nce kabul edilmeyeceği yeniden dermeyan edilmiştir. Mezkûr notanın şâyân-ı ehemmiyet görülen nukâtı şunlardır.

“Kura'-i askeriye idhal olunan Bahreynliler 46 sene mukaddem hicret ve Basra'da tavattun ve ikâmetgâh ittihazıyla emlakê mutasarrıf familya a'zâsından olup Basra'da tevellüd ettiklerine dair Bağdat Valisi canibinden verilen te'minât üzerine bunların dahil-i kur'a olmalarına mümâna'ata mahal kalmamış olduğundan Basra konsolosuna bu bâbda ta'limât verilecektir. Ancak Bahreyn ahalisinin memâlik-i Osmâniye ahalisi gibi mu'âmele olduğu görüldüğü takdirde konsolos mûmâ ileyh bu hususu protesto edecektir. Babîâli'nin Bahreynlilere tebe'a-i Osmâniye nazarıyla bakmak niyetinde bulunmadığına ve Bağdat vilayetine ta'limât i'tâ kılındığına dair Reşid Paşa tarafından Sir Elyot'a teminât verilmişken Babîâli'nin el-yevm Bahreyn Adaları üzerinde hukûk-ı hükümrânî iddi'asında bulunduğu görülüyor. Devlet-i metbû'am Bahreyn'in memâlik-i Osmâniye'nin eczây-ı mütemmimesinden olduğuna dair Devlet-i Âliye tarafından dermeyân olunan iddiayı kabul ve tasdik edemez. Bahreyn ahalisi İngiltere Devleti'nin dostu olan bir hâkimin tebe'asından buldukları cihetle lede'l-hâce İngiltere konsolosuna müraca'atlarında haklarında mu'avenet-i lâzime îfasında kusur olunmayacaktır.”

Âtîde Fransızcası zeylen mûnderiç bu takrîrin irsalinden iki ay sonra Musurus Paşa'nın 13 Haziran 1874 tarihinde Babîâli'ye keşide eylediği telgraf-nâme-i cevâbîde himaye ve tavassutunu muvakkaten memâlik-i Osmâniye'ye gelen Bahreynlilere hasr ile sûret-i dâimide mutavattın bulunan Bahreynlileri himayeden tevakkî etmesi için Bağdat konsolosuna ta'limât i'tâ edilip İngiltere'nin Bahreyn üzerinde asla icrây-ı hâkimiyet niyetinde bulunmadığını ve orasını müstakil addeylediğini Lord Derbî'nin beyan eylediği muharrerdir. Ancak ehemmiyeti derkâr olan işbu notaya cevap verildiğine dair dosyada hiçbir vesâkaya tesadüf olunmamıştır. Bir hayli sene sonra yani 1892 tarihinden itibaren Bahreyn Ceziresi'nin İngiltere'nin taht-ı himayesinde bulunduğu ortaya sürülmüş ve hususuyla Basra İngiliz konsolosunun hükümet-i mahalliyeye istîfa kılınmış olan ba'zı rusumun i'âdesini talep eylemesinden dolayı tarafımızdan vâki' şikâyete cevâben İngiltere sefaret-i Seniyye'sine 11 Teşrin-i Sâni 1892 tarihli takrîriyle bu himaye mes'elesini şu suretle tezkâr eylemiştir.

“Bahreyn Ceziresi el-yevm İngiltere'nin himayesi tahtında bulunduğu hükümet-i Seniyye'ye tebliği zımnında sefaret ta'limât ahz eylemiş olduğundan me'murîn-i Osmâniye'nin Bahreynlilere âid husussâta müdahaleleri şâyân-ı kabûl görülemez.”

Derse'âdet İngiltere sefaretine Babîâli cânibinden 4 Nisan 1892 tarihinde mürsel tahrîrde işbu müddeiyâtın şâyân-ı kabul olamayacağı bildirilerek bâlâda ma'ruz 8 Ağustos 1872 ve 14 Nisan 1874 tarihleriyle Londra sefaret-i Seniyye'sine gönderilmiş olan notaların muhteviyâtı zikr edilmiştir.

İşbu teşebbüsâtımıza İngiltere sefaretininin i'tâ eylediği 9 Mayıs 1892 tarihli takrîr cevabında Hindistan hükümetinin 1820 senesinden beri Bahreyn'i müstakil addederek Bahreyn

şeyhi ile bâ-mukâvele münasebete girdiğinden hükümet-i seniyyenin Bahreyn Adaları hakkındaki iddi'ây-ı hâkimiyeti kabul ve tasvîb edilemeyeceği te'kîden beyan kılınmıştır.

Dokuz sene kadar Bahreyn işine dâ'ir muhabere cereyan etmeyip 1911 evâilinde birkaç Bahreynlinin Basra me'murîni tarafından tevkif edilmesi üzerine bunların tahliyesi talebini hâvî İngiltere sefaretinin Babîâli'ye isâl eylediği takrîrde İngiltere'nin Bahreyn'e âid nazariyât-ı siyasiyesi yeniden te'kîd ve te'yîd kılınmıştır.

Bağdad şimendiferi müzâkerâtına bed' olunduğu hengâmda İngiltere ile bu mes'eleden dolayı münâkaşâta girilmesi tasvîb olunmayıp, bunun Basra Körfezi'ne âid hususât cümlesinden addıyla mesâil-i sâire ile hall edilmesi lazım geleceği İngiltere sefaretine şifâhen bildirildiği dosyada bulunan vesikanın mütala'asından anlaşılmıştır.

Bahreyn meşayihî İngiltere ile 1820 tarihinden 1898 tarihine değin yedi kit'a mukâvele-nâme akd eylemişlerdir.

1-Bahreyn şeyhinin Bahreyn'de yağma-gerlikle veyahud korsanlıkla istihsal olunan emvâlin fûruhtuna müsa'ade etmeyeceğini mutazammın 5 Şubat 1820 tarihli mukâvele-nâme.

2- Esir ticaretinin ilgası için akd olunan 10 Mayıs 1856 tarihli mukâvele-nâme.

3- Bahreyn şeyhinin İngiltere'ce himaye olunmak şartıyla bahren muhabereden, korsanlıktan ve esir ticaretinden tevakkî edeceğini mutazammın 31 Mayıs 1861 tarihli akid-nâme.

4- Ali b. Halife'nin ve Muhammed b. Halife'nin Bahreyn şeyhliğinden feragat ettiğine dair 16 Eylül 1868 tarihli mukâvele-nâme.

5- Bahreyn Şeyhi Şeyh İsa'nın 22 Kânun-ı Evvel 1880 tarihli mukâvele-nâmesidir. Ehemmiyet-i siyasiyesine mebnî aynen nakl olunur.

“Ben Bahreyn şeyhi İsa b. Ali el-Halife gerek nâmıma gerek Bahreyn hükümetine tevârüs edecek haleflerimin nâmına olarak İngiltere hükümetinin muvâfakatini istihsal etmeden İngiltere'den mâ'ada diğer bir devlet veyahud hükümetle bir gûnâ müzakerât ve mu'âhedâta girişmeyeceğimi ve memleketimizde İngiliz hükümetinden başka bir hükümet me'mur-ı siyasiyesi bulundurmamak veya şehbenderhâne te'sîs etmek veyahud kömür deposu, inşâ eylemek için müsâ'ade i'tâ etmeyeceğimi İngiltere hükümetine ta'ahhüd ederim. İşbu mukâvele-nâme dûn mertebede hâiz-i ehemmiyet olan umur ve hususât hakkında hükûmât-ı mütecâvire me'murîn-i mahalliyesiyle icra kılınan muhaberât-ı mu'tâde-i dostâneye mâbihi'l-tatbîk olamaz. Ve icray-ı te'sir edemez.”

6- Bahreyn şeyhinin 13 Mart 1892 tarihinde İngiltere hükümeti ile akd eylediği hususi mukâvele-nâmedir:

“Ben Bahreyn şeyhi İsa b. Ali Basra Körfezi'nde mukîm İngiliz me'mur-ı siyasiyesi Kaymakam A. S. Elyot'un huzurunda bulunduğum halde gerek nâmıma gerek vârislerim ile haleflerimin namlarına olarak âtideki şeraite re'âyet edeceğimi ahd u mîsâk eylerim:

“Evvelâ İngiltere Devleti'nden başka bir devletle hiçbir veçhile bir gûnâ ta'ahhüdât ve muhâberâta girişmeyeceğim.

Sâniyen İngiltre hükümetinin rızası olmadıkça diğer bir devlet vekilinin memleketimde ikâmet etmesine muvâfakat etmeyeceğim.

Salisen İngiltere hükümetinden mâ'adâ diğer bir hükümete memleketimin herhangi bir kısmını terk, bey', terhin etmeyeceğim veyahud hükümetin bir cüz'ünü âhir bir suretle işgal etmesine müsa'ade etmeyeceğim"

7- Bahreyn şeyhinin kendi memleketine esliha idhâlini veyahud oradan esliha ihracını men' edeceğini mutazammın 30 Nisan sene 1898 tarihli mukâvele-nâmesi.

İngiltere Devleti Hindistan yollarını tutmak ve müstemlekâta mücavir ebhârda muhafaza-i nüfûz eylemek emeliyle geçen asır zarfında Bahr-i Ahmer, Umman Denizi ve Basra Körfezi'nde kâin ba'z-ı nukât-ı mühime-i bahriye ve askeriye peyderpey yed-ı zabt ve tasarrufuna geçirmeğe cehd ve ikdam eylemiş olduğundan Bahreyn Adaları dahi bâlâdaki muharrerât ve tafsilâtan anlaşıldığı veçhile işbu te'sirâta düçâr olmuştur.

Hakkı Paşa Hazretlerinin Londra'da müzakeresine me'mur buyruldukları mesâil meyanında Bahreyn Adaları mes'elesi de mevcut olup 29 Temmuz sene 1913 tarihinde Kuveyt, Basra Körfezi ve el-Katar mes'elelerine dâir imza kılınan 5 numaralı mukâvelamenin kısm-ı sâlisi buna âid bulunduğundan aynen âtiye naklolundu:

Bend 13- Hükümet-i Osmâniye Lübnan'ül- Ülyâ ve Lübnan'üs-Süflâ ismindeki iki küçük ada dâhil olduğu halde Bahreyn Adaları hakkındaki kâffe-i metâlibinden ferağat eder. Ve Bahreyn'in istiklâlini tasdik eder. İngiltere hükümeti dahi Bahreyn Adalarını asla kendi memâlikine ilhak etmek niyetinde bulunmadığını beyan eyler.

"Bend 14- İngiltere hükümeti Bahreyn şeyhi tarafından inciyi muhtevî istiridyelerin saydından dolayı tebe'a-i Osmâniye'den en ziyade mazhar-ı müsa'ade diğer alakâdarandan ziyâde bir resim ahz ve istîfa edilmemesine dikkat edeceğini hükümet-i Osmâniye'ye karşı ta'ahhüd eyler."

"Bend 15- Bahreyn şeyhinin tevâbi'ine memmâlik-i Osmâniye'de tebe'a-i ecnebiye nazarıyla bakılacak ve bunlar İngiltere konsolosları tarafından himaye edileceklerdir.

Mâ'mâfih Bahreyn ahalişi uhûd-ı atîka ile ba'zı devletler teba'asına bahş olunan imtiyâzâtan istifade hakkını hâiz bulunmadıklarından işbu himaye Avrupa hukûk-ı davelî kavâidine tevfikân icra edilecektir.

Bahreyn mes'elesî sâlifü'l-arz mukâvele-nâmenin kısm-ı sâlisini teşkîl ettiğinden Sir Edvard Grey 29 Temmuz sene 1913 tarihli Kuveyt layihasının son kısmında münderiç olan beyannamesiyle ba'z-ı kuyud-ı ihtiraziye dermeyan eylemiş ve Hakkı Paşa Hazretleri işbu mukâvele-nâmenin mer'iyü'l-icrâ olabilmesi bunların bertaraf olmasına mütevakkîf bulunduğunu yine yevm-i mezkûrda cevaben nazır müşâru'n-ileyhe bildirmişlerdir.

Ma'mâfih Şattü'l-Arap'ta seyr ü sefâin şerâitini ıslah için bir komisyon teşkiline müte'allik bir makâvele-nâmenin ba'zı mevâddına Almanya ve Rusya hükümetlerinin mu'teriz bulunmalarından dolayı İngiltere bunlarla müzâkereye girişmiş ve bu ecilden mu'âmele-i tasdikiye bi't-tab' tehhur ederek Hakkı Paşa hazretleri ile Sir Edvard Grey arasında işbu teahhürü mutazammın imza kılınan son mukavele-i munzammenin tarihi ise 21 Teşrin-i Evvel sene 1914 tarihinde munkazî olduğundan harb-i umumînin zuhuruyla tasdik muamelesi îfa edilememiştir.

Babîali 8 Kanun-i Sâni sene 1917

Sefir-i Saltanat-ı Seniyye'den Rumbeyoğlu Fareddin; Roma Sefir-i Kebiri Mehmed Nabi, *Bahreyn Adaları Meselesi*, Babîâli Hariciye Nezareti. Matbaa-i Âmire, 1334.